د اعليحضرت امان الله خان اصلاحات او سقوط

عبدالباري جهاني

په افغانستان کی چی هر وخت د ترقی، تغيير او تنوير کلمات يادېږی نو داعليحضرت امان الله خان نوم به سم ورسره ملګری وي. د افغانستان په تاريخ کی به هيڅ مشر په دغه اندازه له خپل اولس او د هغه له ترقی سره د هغه په اندازه ژوره، صميمانه او صادقانه لېونی مينه نه وي ښودلې. د افغان اولس د نېکمرغه کولو، عصری کولو او پر مخ بېولو سره د امان الله خان مينه د يوه پاچا مينه نه، بلکه د يوه شاعر، هنرمند او نقاش مينه وه، چی زياتره په احساس افاده کېدله. خو لکه څرنګه چی بيده اولسونه د خپلو هنرمندانو او شاعرانو د احساس په ژبه ډېر ناوخته پوهېږی، دغه راز د خپل دې وطن پالونکي پاچا په نېکو احساساتو او سپېڅلي مينی هم هغه وخت وپوهېدل او هغه وخت يې د ارمان او افسوس اوښکی پسی تويولي چی هغه د دوی او د خپل ګران هيواد له تودې غېږی څخه، چی ده د جنون ترسرحده مينه ورسره درلوده، ډېر ليری تللی وو، او نور يې د بېرته را ستنېدلو امکان موجود نه و. هغه په ژوند د خپل اولس دپاره مړ سوی وو، او هغه ژبې چی د ده په ياد وګرېدلې، د ده د ارمانونو دښمنانو وار په وار غوڅې کړې.
اعليحضرت امان الله خان، چې په نړۍ کی د وخت د تر ټولو ستر استعماری طاقت په مقابل کی د سر پورته کولو او د جنګ داعلانولو په افتخار خپل اولس په جوش او خروش استقبال کړی او دغازي لقب يې ورکړی و، خپل هغه اولس صرف د ترقۍ، ازادۍ او پر مختګ سره د هغه د لېونی مينی په ګناه د کافر او لاټي په نوم له ملکه وشاړه. خو د هغه پيل کړي اصلاحات ناکام نه، بلکه د ناپوهانو او داړه مارانو د اغتشاش له امله د لنډې مودې د پاره بند سول. او د دې اغتشاش سره ګواکي د اماني نهضت کمبله ټوله سوه. خو افغان اولس د شلمی پېړۍ په وروستيو لسيزو کی د دوهم ځل داخلی جنګونو تر پيل کېدلو پوری ، د ترقۍ او پرمختګ پر لور ، کله بيده او کله ويښ ګامونه پورته کړل.
افغانستان د برتانوي استعمار څخه د استقلال د ګټلو په وخت کی داسی هيواد وو چی سړی يې د خپلو تقريبا ټولو ګاونډيو هيوادونو څخه وروسته پاته بللای سی. سواد د نشت په اندازه وو، او خلکو به حتی خپل خصوصی او کورني ليکونه په مُلا ليکل او لوستل. او د ژوند د تقريبا ټولو معلوماتو او اطلاعاتو منبع يې ملايان او د جوماتونو انګړونه وه. راډيو وجود نه درلود او د يوه ښار څخه تر بل ښار پوری د سفر کولو دپاره کله شپې او کله هفتې په کار وې .مطبوعات د نشت په اندازه وه. د اعليحضرت امان الله خان د پاچاهي په لومړيو شپږو ورځو کي يوازي د امان افغان په نوم ورځپاڼه او په وروسته کي څو نوري محدودي دولتي او مستقلي ورځپاڼي خپريدلې. دا ورځپاڼي هم يوازي په پايتخت او لويو ښارونو کي، هغه هم يوازي محدودو باسوادو، خلکو لوستلې. خلکو، په عمومي صورت، د بازار په اوازو ګوزاره کوله او چی څه يې اوريدل هغه يې منل .اعليحضرت امان الله خان حتی د اطلاعاتو وزارت نه درلود. ځکه ده فکر کاوه چی د ده نيت څرګند دی او د اصلاحاتو په هدف او ګټور توب يې ټول وګړي پوهيږي .خو خبره هغسي نه وه. د اصلاحاتو دښمنانو د هيواد خلکو ته د ده پيغام نه يوازي نه رساوه بلکه په غلط ډول يې ور رساوه. اعليحضرت امان الله خان غوښتل چي د ۱۹۲۱، ۱۹۲۴ او ۱۹۲۸ کلونو د لويو جرګو غړي او وکيلان به د ده پيغامونه د خلکو تر غوږونو ورسوي خو هغوی زياتره ده او د ده اصلاحاتو ته وفادار خلک نه وه او چی خپلو سيمو ته ستانه سول خلک يې د خپل پاچا پرضد وپارول.
ليون پولادا ص ۱۵۵

Ketabton.com

اصلاحات
ډير کسان فکر کوي چی د اعليحضرت امان الله خان اصلاحات له وخت څخه مخکي وه، ځکه نو خلکو او محافظه کارو عناصر د هغوی په مقابل کی عکس العمل وښود او بالاخره د ده د پاچهی د سقوط سبب سول. په داسي حال کی چی، په لومړي سر کي، د هغه د ځينو اصلاحاتو ډير تود هرکلي وسو او د ټولني د پرمختګ او عمومی همکاری د زياتولو لپاره ډيره ګټور ثابت سول. د هغه د اصلاحاتو مخالفينو او هغو ليکوالانو او مورخينو چی د ده د مخالفو رژيمونو تر تاثير لاندي يې ليکني وکړې، يوازي هغو اصلاحاتو ته ګوته ونيوله چی د افغانستان محافظه کارو عناصرو او د ټولني عنعنوي او بيسوادو خلکو ته نا بلده او د منلو وړ نه وه. د مرحوم ميرغلام محمد غبار په شمول، هغو منورينو چي د اعليحضرت امان الله خان د اصلاحاتو له نهضت څخه يې بايد په کلکه دفاع کړې وای هم د هغه او د هغه د اصلاحاتو په برخه کی يو ډول مبهم نظر ورکړ. ډيرو مورخينو او ليکوالانو د اصلاحاتو د ناکامی ډير لوی علت د امان الله خان اشتباهات او ځينی تلواري او بې وخته حرکتونه بللي دي . په داسي حال کي چي د هغه ځينی ناکاره او نا اهله ملګري، ځيني نامرده انډيوالان او حتی ځيني خاين عالي رتبه حکومتي مقامات د اماني نهضت په سقوط کي د هغه تر اصلاحاتو لوی رول لري.
اعليحضرت امان الله خان ځيني داسي اصلاحات اعلان کړل چي اصلاحي نهضت اصلا د هغوی د عملي کولو لپاره پيل سوی وو او که ده له ځان سره ښه او ريښتوني ملګري لرلای، ښې او پر وخت مشورې يې ورکړې وای او اصلاحات سم

(c) ketabton.com: The Digital Library

عملي سوي واى ښايى نهضت له سره ناكام سوى نه واى. په اجتماعي برخه كي د انسانانو خرڅول كيدل او رانيول منع اعلان سول او د ټولني، په تيره بيا هزاره ګانو، له خوا يى تود هركلى وسو. بيګار يى منع كړ او يوازي د سړكونو جوړولو لپاره، چي د ټولني هر فرد ته يى ګټه رسيدله، بيګار او وړيا كار حتمي وبلل سو. د لومړي ځل لپاره يى د ټولني د هري برخي لپاره منظم قوانين وضع كړل. د اداري فساد د له منځه وړلو په برخه كى اكثر اقدامات يى هم ګټور وه او هم يى تقريبا د ټولو خلكو له خوا هركلى وسو. د مالياتو ټول سسټم يى له سره تنظيم كړ او حكم يى وكړ چى ماليات بايد د جنس په توګه نه بلكه په نغدو پيسو واخيستل سي .اضافي ماليات يى، لكه د ملكې د سرغوړي، لغو او غيرقانوني اعلان كړل. د افغانستان لپاره لومړنى كلنى بودجه يى، چي تر دغه وخته پوري چا نه پيژندله، منظور كړه. د حكومتي باقياتو سسټم يى، چى د يوه سړي او حتى د هغه د اولادونو ژوند يى تهديداوه، له منځه يووړ. مركزي او ولايتى شوراګاني يى، چى ځيني يې انتخابي او ځيني يې انتصابي وې، منځته راوړې. له خارجي هيوادونو سره يى ډيپلوماټيک اړيكي ټينګ كړل او افغانستان يى تقريبا په ټولي نړى وپيژاند. د قبايلى خانانو، درباريانو، او د شاهي كورنۍ د ليري خپلوانو او سردارانو خاص امتيازات او تنخواګاني يى لغو كړې. د مخابراتو او ارتباطاتو پراخي پروژې يې تر كار لاندي ونيولې. نوي سړكونه يې جوړ كړل، زاړه سړكونه يى ترتيم كړل، د ټلفون او ټلګراف خدمات يى پراخ كړل، د پوستې سسټم يى بهتر كړ او افغانستان د پوستې د بين المللى ټولني غړى سو، پلونه يى اباد كړل او د افغانستان د ملكي هواګرځني لومړنى پروګرام يى پيل كړ.

اعليحضرت امان الله خان، له خپلي لومړۍ ځوانى څخه، په دې پوهيدى چى د ده د هيواد د وروسته پاته والي يو لوى علت بيسوادي او له نړۍ څخه بيخبري ده. كله چى قدرت ته ورسيدى، له هغي لومړۍ ورځي يې د ټولني د تعليم او تربيې د سسټم بهتر كولو ته ملا وتړله او د خپلي پاچهى تر پايه پوري يى د اصلاحاتو تر بلي هري برخي دغي خواته زياته توجه وكړه. ليون پولادا ليكي په دي كي هيڅ شک نسته چى د هغه په اجتماعي اصلاحاتو كي د تعليم او تربيې په برخه كي اصلاحات تر ټولو مهم وه. نه يوازي د ده له خپله نظره بلكه د ټولني د راتلونكي لپاره هم. د ده له نظره د تعليم او تربيې د اهميت اټكل له دې څخه كيدلاى سي چي د ده د پاچهى به وخت كي د تعليم او تربيې مډال تر ټولو ملكي او پوځي مډالونو مهم وو. د اوسني افغانستان د مشرانو ټول نسل په مستقيم او غير مستقيم ډول د امان الله خان د تعليم او تربيې د سسټم محصول دى. كه امان الله خان د تعليم او تربيې په برخه كى ابتكارونو ته توجه نه واى كړې او د ښووني او روزني د ودي او انكشاف جرأت يى نه وكړى ننني افغانستان به د عصري كيدلو په لاره كي تر نن ورځي ډير كلونه شاته پاته واى. يوشى چي نه په ډيرو پيسو تر لاسه كيدلاى او نه په زور د چا لاسته ورځي هغه تعليم يافته او روزل سوې بشري قوه ده. پولادا ص ۸۹

د افغانستان په تاريخ كي هيڅ پاچا او مشر د هيواد له ښووني او روزني سره، نه له ده نه مخكي او نه له ده څخه وروسته، دومره ليونى او ريښتونې مينه ښودلې ده.هغه په كال ۱۹۲۵ كي كندهار ته د خپل پنځه ديرش ورځني سفر په ترڅ كي پخپله ښونځيو ته ولاړ، د ښوونكو تعليمي سويه يې وكتله، له شاګردانو څخه يې پوښتني وكړې، د حاضرۍ كتابونه يې وكتل د دايمي غير حاضرانو په باره كى يې ، چي شمير يې ۱۸۹ تنو ته رسيدى، له حكومتي مامورينو څخه تحقيقات وكړل .شاګردان او د هغوى مشران يې ور وغوښتل او د شاګردانو مشران يې پنځه پنځه روپۍ جريمه كړل. هغوى ته يې د ښونځيو د تاسيسولو او عصري تعليم او تربيې د هدفونو او ګټو په باره كي مفصله وينا وكړه او دا يې هم ورته وويل چي كه په راتلونكي كي د هغوى اولادونه ښونځيو ته حاضر نه سي نو دوى ته به سختى سزاوي وركړي. حاكميت قانون ص ۴۴

اعليحضرت د مذهبي او ژبني تبعيض د له منځه وړلو په منظور حكم وكړ چي پښتانه، فارسي ژبي او هندوان دي، چي تر دغه وخته يې په جلا جلا ښونځيو كي درس وايه، ټول په يوه ښونځي او ګډو ټولګيو كي سبق وايي. هغه دغه راز حكم وكړ چي لومړنۍ زده كړي د ټولو افغانانو لپاره حتمي او جبري دي. هغه كتاب ص ۴۵

اعليحضرت امان الله خان كندهار ته د خپل سفر په ترڅ كي، تقريبا هره ورځ، له سل ګونو او حتى زرګونو خلكو سره ناستي درلودې. د جمعې د لمونځونو امامت يې پخپله كاوه او په ويناو كي يې د نورو ملى مسلو ترڅنګ، پرعصري ښووني او رزوني باندي، چي د هري ټولني د پرمختګ اساس دى، هر وخت ټينګار كاوه. هغه پخپله يوه وينا كي وويل چي ځيني ملايان او سپين ږيري، په پټو سترګو او پرته له دې چي زموږ د ښونځيو په پروګرام يې ځانونه خبر كړي وي، هغه چټي او بېځايه بولي. هغه پخپله وايي چي د جمعې په ورځ يې په خطبو او په ښار كي د ګرځيدلو په ترڅ كي له خلكو سره د ښونځيو د ګټو په باره كي خبري وكړې. هغو شاګردانو ته يې چي په ښونځي كي يې غير حاضري نه كوله نغدي پيسې په انعام كي وركړې. ۱۳۰ تنو شاګردانو ته يې چي تازه ښونځي ته شامل سوي او د ده له حضور څخه تير سوي وه نغدي پيسې وركړې او هغه شاګردان يې چي غير حاضري يې كوله جريمه كړل. هغه كتاب ص ص ۵۰-۵۱

اعليحضرت امان الله خان، د هيواد د سختو مالي ستونزو سره سره، د ښووني او روزني خواته ځكه ډيره زياته توجه واړوله چي په دې پوهيدى چي د هغه د پراخو اصلاحاتو لپاره پوهو او تعليم يافته كسانو ته ضرورت لري. هغه ښوونه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

روزنه جبري کړه او په عامو ځایونو کی یی اعلانونه وکړل چي ټول خلک مجبور دي چي خپل ماشومان ښونځی ته واستوي او حکومتي مامورینو ته یی خبرداری ورکړ چی که خپل ماشومان په ښونځي کي داخل نه کړي نو ښایی جریمه سي او هم ښایی له وظیفي څخه برطرف کړل سي. هغه دغه راز د منځنیو او لوړو زده کړو د شاګردانو د تشویقولو په منظور هغوی ته په میاشت کي یوه لږه اندازه پیسې ورکولې او تر یوه حده یی د هغوی د جامو غم خوړ. ګریګوریان ص ص ۲۴۰-۲۴۱

اعلیحضرت امان الله خان، د ملایانو او حضرتانو د پروپاګنډونو او تبلیغاتو په خلاف، چي ویل یی امیر د هغوی ماشومان بهر ته لیږی او هغوی په بهرنیو هیوادونو کي کافران کوي، بهر ته د لیږل کیدونکو شاګردانو ټول کړه وړه تر سختي څارني لاندي نیول. کله چي به شاګردان بهر ته لیږل کیدل هغوی مجبور وه دا ژمنه وکړي چي روژه به نیسی، لمونځونه به کوي او د مسلمانانو په ټولو اخترونو او مقدسو مراسمو کي به برخه اخلي. کله چي عیسوي شاګردان کلیسا ته ځي او هلته د خپل انجیل په لوستلو لګیا سي نو افغاني شاګردان باید د خپلي عقیدې د غښتلي کولو لپاره قرآن شریف ولولي.
شاګردانو ته ویل کیدل چي د خوراک او څښاک په وخت کي د قرآن شریف احکام په کلکه رعایت کړي. شاګردان د نڅا کولو، د غیر اخلاقي نمایشونو د ننداره کولو او له ښځو سره د اړیکو د ساتلو څخه منع وه. که هر شاګرد له دغو مقرراتو څخه سرغړونه کړې وای هغه بیرته هیواد ته را غوښتل کیدی. د شاګردانو د کړو وړو د څارلو لپاره، له هري وړې ډلګی سره یو تن لیږل کیدی او هغه به، وخت په وخت، مقاماتو ته خپل رپوټ ورکاوه. ګریګوریان ص ص ۲۴۲-
۲۴۳

اعلیحضرت امان الله خان په دې پوهیدی چي د امان افغان په نوم یوازینی جریده، چي د سراج الاخبار ځای یی نیولی وو، نه هر وخت د افغانستان ټولو ولایاتو ته لیږل کیدلای او نه د اطلاعاتو په ترلاسه کیدلو کي د خلکو تنده ماتولای سي. هغه د خپلي پاچهی په لومړیو شپو ورځو کي یوازي د آزادو مطبوعاتو تحریک پیل نه کړ بلکه یو مطبوعاتي انقلاب یی راووست. د مطبوعاتو په ساحه کي یی داسي اور ولګاوه او داسي رڼا یی خپره کړه چي تر نن ورځي پوري یې چا د بیرته خاموشولو توان نه دی پیدا کړی. د لومړي ځل لپاره، خلکو ته، د هیواد په تقریبا ټولو ولایاتو کي، پر خپل حکومت باندي د انتقاد کولو زمینه برابره سوه؛ خلکو ته د انتقاد کولو او نظر څرګندولو جرأت ورکړه سو او په انصاف سره ویلای سو چی که دغه منور پاچا نه وای ازاد مطبوعات به ، خدای خبر، چي کله او څرنګه پیل سوي وای. په کال ۱۹۲۰ کي په جلال اباد کي اتحادمشرقي په خپرونو پیل وکړ او په هماغه کال په هرات کي د اتفاق اسلام په نوم اخبار له چاپه راووت. د افغانستان په شمال کي د بیدار په نوم اخبار او په مزار شریف کي د اتحاد اسلام اخبار خپروني پیل کړې. په کال ۱۹۲۱ کي په بغلان کي اتحاد بغلان، په کال ۱۹۲۲ کي په قطغن کي اتحاد خان آباد، په کال ۱۹۲۱ کي په کندهار کي طلوع افغان، په کوهستان کي ستاره افغان په خپرونو پیل وکړ. په کال ۱۹۲۳ کي په کابل کي د حقیقت په نوم اخبار له چاپه راووت او په هماغه کال د انیس په نوم ورځپاڼي په پښتو ژبه خپروني پیل کړې. ګریګوریان ص ۲۴۵

اعلیحضرت امان الله خان ملي یووالي ته، چي د ترقی او سمسورتیا بنسټ دی، ډیر ښه متوجه وو او تل به یې په خپلو ویناو کي د ملي یووالي تبلیغ کاوه. د افغانستان په تاریخ کي ښایی ډیرو لږو پاچاهانو د ملي وحدت له تبلیغولو سر دومره څرګنده علاقه ښودلې وي. پاچا امان الله خان کندهار ته د خپل سفر په ترڅ کي د جمعې د ورځي په یوې خطبې کي وویل" هر څوک چي په افغانستان کي اوسیږي، له استثنی پرته، افغان بلل کیږی او د دې هیواد ټول اقوام مسلمانان دي. د هیڅ لپاره دا وړ نه ده چي له اسلامیت او افغانیت څخه مخ واړوي او په خپل قوم ونازیږي. د خپل قوم ل امله ځان تر نورو ممتاز وبولي او که څوک قومیت تر اسلامیت لوړ بولي نو د هغه ایمان حتما کمزوری او عقیده یې سسته ده"...
له ښووني او روزني، اصلاحاتو، عدالت، ډیموکراسی او د ښځو له حقوقو سره د اعلیحضرت امان الله خان مینه د هغي وینا څخه ښکاري چي اروپایی هیوادونو ته د سفر د پیل په وخت کي یی په کندهار کی له خلکو سره د خدای په امانی کولو په ترڅ کي کړې ده. هغه وویل :لومړی خو زه د خدای تعالی او د هغه له پیغمبر څخه راضي او مشکور یم. بیا نو په داسي حال کي چي اوښکي مي په سترګو کي دي، غواړم تاسي ته ووایم ټولو هغو شیانو ته چي تاسي اشاره وکړه هغه خو لومړی خدای تعالي او دوهم تاسي پخپله کړي دي. زه د خدای تعالی شکر اداکوم او له تاسي څخه مننه کوم او له خدای تعالي او تاسي څخه د نوري مرستي غوښتنه کوم .بهر ته زما د سفر کولو هدف تاسي ته د ګټي رسول دي. زه غواړم داسي نوي شیان ستاسي لپاره انتخاب کړم چي موږ یی اوس نه لرو... ده خلکو ته وویل چي له هیواد سره مینه ولری، له خپلي خاوري څخه دفاع وکړی او دا په یاد ولری چی تاسي ټول یو ملت یاست. ده وویل پاچا د امر کولو حق نه لري. دا حق چا له منځه وړی دی؟ ما له منځه وړی دی. ځکه چی خدای تعالی وایی چي موږ باید له خلکو سره سلا مشوره وکړو. نو زما نصیحت ته غوږ ونیسی او هیڅ وخت د یوه دیکتاتور پاچا د لاندي ژوند مه کوی. خرافات پرستي مه کوی. د مثال په توګه ځینو بیخبرو ملایانو تاسي ته د مذهب ځنځیرونه اچولي دي. دوی تاسي ته د مذهب په باره کی غلط معلومات درکړي دي، او تاسي یی غولولي یاست. تاسي باید هغه څه ومنی چی خدای تعالی او د هغه پیغمبر امر درته کړی دی. تشي د ملا خبري مه منی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه دغه راز درته وایم چي تاسي باید د خلکو ترمنځ توپیر ونه کړی. تاسي ټول یو هیواد او د یوه بل ورونه یاست. زه غواړم په دغه برخه کي ستاسي رایه واخلم. او ټولو خلکو سمدستي لاسونه پورته کړل. زه دغه راز درته وایم چی له خپلو میرمنو سره ښه سلوک وکړی. له هغوی سره بد مه کوی ځکه چی دوی هم خدای تعالی ته امید لري، بشر دی او حقوق لري. تر یوې ښځي زیاتي مه په نکاح کوی ځکه چي تاسي یی ساتلای نه سی. تاسي باید خپل ماشومان ښونځیو ته ولیږی. تاسي باید خپل ماشومان د زده کړو لپاره بهر ته ولیږی. خپله ټوله شته مني د خپلو ماشومانو په ښوونه او روزنه ولګوی. ما چي هر څه درته وویل هغه د خدای تعالی او د هغه د پیغمبر احکام دي .ستیوارټ ص ۳۲۰

کندهار ته د سفر په ترڅ کي د خلکو په منځ کي د هغه له یوې وینا څخه ښکاري چي حکومتي اداری ټولي په فساد کي ډوبي دي. هغه ته اداري فساد له ډیرو پخوانیو وختونو څخه په میراث پاته سوی وو او د ده لپاره ګرانه وه چي په یوازي سره یې د دې مهلک اجتماعي دښمن ریښي ایستلي وای. هغه خلکو ته په وینا کي وویل چی ما د خپل مظلوم او نیستمن رعیت د سر او مال څخه د ظالمانو او تیري کونکو د لاس لنډولو لپاره نظامنامې جوړي کړې. خو څوک په هغه عمل نه کوي او یا سم نه دي وړباندي پوهیدلي. حاکم د خلکو هستي د ځان بولي او وایی چي خلک باید رشوتونه ورکړي او میلمستیاوي ورته وکړي. ملا وایی خلک باید هغه ته خیراتونه ورکړي او څوک یې باید له حلواخوریو څخه را ونه ګرځوي. کاتب وایی له خلکو څخه پیسې اخیستل د هغه حق دی. قاضي فتوا ورکوي چي د خلکو د دعوو د فیصله کولو په وخت کي چي له هغوی څخه هر څه وغواړم هغه ماته حلال دي. حاکمیت قانون ص ۸۴

اعلیحضرت امان الله خان له یوې خوا د هیواد د عصري کولو او پر مختګ لپاره په هره برخه کي ژور اصلاحات پیل کړل او له بلي خوا، په یوازي سر، د خپلو ټولو مخالفو ملایانو، روحانیونو، خانانو، فاسدو او رشوت خورو مامورینو او داړه مارانو او قاتلانو په غیږ ورغی. هغه فکر کاوه چي که یو زړه ور او وطن پالونکی مشر له جدیت څخه کار واخلي نو غلا، فساد او بې امنیتی ته خاتمه ورکولای سي. په داسي حال کي چي تر څو پوري د غلا او بې امنیتي علتونه له منځ ولاړ نه سي یوازي د داړه مارانو په نیولو او په سزا رسولو کار نه کیږي .اعلیحضرت امان الله خان د کندهار د سفر په خاطراتو کي لیکي چی د کندهار امنیت په دې اندازه خراب سوی وو چي که ما ګناه کارانو ته سزا ورکړې نه وای نو امنیت به نه وای راغلی. بالاخره مي د مفسدینو په سزا رسولو او وژلو بنا وکړه او څو ورځي مي د قصابانو په څیر قصابي وکړه. په زړه کي مي وویل چی زه کندهار ته د کار لپاره نه بلکه د قصابۍ لپاره راغلی یم. تر څو چي په څو ورځو کي مي کندهار له اشرارو څخه پاک کړ او ښار آرام سو او په ټول ښار کي نه لوی او نه کوچنی غل لیده کیدی. اعلیحضرت امان الله خان ټول هغه ظالم خانان، چي دی یحیی خان د مثال په توګه یادوي، په سزا ورسول او ځیني یې اعدام او قتل کړل چي د خپلو ځانونو د ساتلو او دښمنانو د ځپلو لپاره یی غله او داړه ماران ساتلي وه .حاکمیت قانون ص ۲۲۴

د افغانستان په تاریخ کي به هیڅ مشر د خپلو خلکو سره دومره له نیژدې نه وي کښینستلی او دومره د زړه له کومي مینه به یې نه وي ورسره کړې. اعلیحضرت امان الله خان خپل سلطنت د هیواد د اکثریت مظلومانو او غریبانو باله اود کندهار خلکو ته د خپلي هغي وینا په ترڅ کي چي د پچي په اساس یې د عسکري خدمت د ښیګڼو په باره کي ورته کوله وویل" ټول په دې پوه سی چي زما سلطنت د خان او ملا، ملک او مخورینو سلطنت نه دی. بلکه زما حکومت د عاجزانو، غریبانو، کروندګرو او کسب کارانو د ژوند د ښیګڼو دپاره دی. او په هره وسیله چي کیږي د افغانستان د عام ملت د سمسورتیا او خوښیو لپاره به خدمت کوي .څرګنده خبره ده چي کله ټول ملت آرام او خوشاله وي نو خانان او د نفوذ خاوندان به هم ورسره خوښ وي. نن غرمه که څه هم چي څوک به نه وي پوهیدلي چي ما ولي ډوډۍ ونه خوړه خو علت یې دا دی چي ما ولیدل چي تاسي ټول په چمن او د باغ پر سړکونو باندي د جرګې په انتظار ناست واست. او ستاسی خانانو او مشرانو د سلامخانې په برنډه کي ستاسي په مخ کي پر چوکیو او میزونو باندی ډوډۍ خوړله. ما چي دا حال ولیدی نو په زړه کي مي وویل چي زما دي زهر سي! چي ستاسي په مخ کي ډوډۍ خورم" حاکمیت قانون ص ۹۳

اعلیحضرت امان الله خان په کندهار کي د خپلو ویناوو په ترڅ کي څو ځله د خرقې شریفي بست ته، چي غلو او فراریانو به پناه پکښي اخیستله، اشاره وکړه او وې ویل چي د خرقې شریفي حریم د مسلمانانو د عبادت دپاره دی. هغه د قاتلانو او داړه مارانو، چي د خدای او بنده ګانو پر حقوقو یې تیری کړی دی، د پټیدلو ځای نه سي کیدلای. دغه راز یې په هغو روحانیونو ملنډې ووهلې چي ویل به یې له آسمان څخه د دښمن الوتکه په یوه پف را غورځوي، د خاینانو توپونه په چف بندوي او د ماشین ګنو ګولی په تف بندوي. ده وویل چی زموږ پیغمبر چي د هغه له رویه تول کاینات پیدا سوي دي له دښمن سره د توري په زور جنګیدی او په جنګ کي یې مبارک غاښ شهید سو. نو دې روحانیونو دا قدرت له کومه کړ. دا خبري که څه هم چي د شریعت له مخي سمي وي خو په دې برخه کي د بیسوادو عوامو لپاره د ملا او پیر خبري، چي دوی له وړوکوالي عادت ورسره نیولی وو، ډیري مهمي او پرحق ښکاریدلې او د ده پر منطق یې غوږ نه سو نیولای .هغه کتاب ص ۸۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستونزي او عکس العمل

اعليحضرت امان الله خان په داسي يوه وروسته پاته ټولنه کي اصلاحات پيل کړل چي په هره برخه کي يی کار ته ضرورت درلود. په افغانستان کي اميردوست محمد خان، امير شيرعلي خان، د اميرامان الله خان نيکه امير عبدالرحمن خان او د ده پلار اميرحبيب الله خان هر يوه په خپلو وختونو کي پوځي، اداري، مالي، صنعتي او کلتوري اصلاحات راوستلي وه. نه يوازي د جدی عکس العمل سره مخامخ سوي نه وه بلکه لا يی هرکلی هم سوی وو. خو د امان الله خان اصلاحاتو له هغوی سره توپير درلود. د هغه اصلاحاتو انقلابي بڼه درلوده او د ټولني هره برخه يی په نظرکي نيولې وه. د افغانستان په څير يوې وروسته پاته ټولنه کي دغه راز اصلاحاتو قوي مرکزي حکومت، غښتلي او وفادار پوځ، قوي مالي بنسټ او منابعو او د اصلاحاتو طرفدارو يوه يا څو ګوندونو، تبليغاتي او تنظيمي قوت، ته ضرورت درلود. د اعليحضرت امان الله خان سره په دې ټولو لازمو وسايلو کي تقريبا يوه هم نه وه. د ښووني او روزني په شمول، د هغه تقريبا ټول اصلاحات انقلابي وه. که يی د ځينو تود هرکلی وسو نو د ځينو سره يی له لومړۍ ورځي مخالفت څرګند سو. که امان الله خان خپله ټوله، او يا زياتره، توجه د ښووني او روزني او مطبوعاتو خواته اړولې وای او د دې ترځنګ يی، د هيواد د مالي امکاناتو سره سم، د صنعتي او تجارتي اصلاحاتو ته مخه اړولې وای نو ښايی هم يی د افغانستان د پر مخ بيولو ارمان پوره سوی او هم ښايی د چنداني لوی عکس العمل سره مخامخ سوی نه وای. د ده نيکه اميرعبدالرحمن خان هم په هيواد کی د پيرانو او ملايانو له مخالفتونو سره مخامخ سو. هغه هم د ملايانو او پيرانو امتيازات يا لږ کړل او يا يی له منځه يوړل. حتی د کندهار په خرقه شريفه کي يی د کندهار تر ټولو لوی ديني عالم، ملا عبدالرحيم، په خپل لاس وواژه مګر چا ځکه عکس العمل ښکاره نه کړ چی يو خو يی قوي مرکزي حکومت درلود او بل يی ملايانو ته داسي پلمه په لاس نه وه ورکړې چي هغوی په جوماتونو او کليو کی د هغه پر ضد کار ورڅخه واخلي.

له اعليحضرت امان الله خان سره، د خپل پلار او نيکه په څير، غښتلی مرکزي حکومت او پوځي قوت نه وو. هغه په دغه حال کي هم له ملايانو سره، چي هر ګړی يی له ټولو عامو او بې خبرو خلکو سره تماس درلود او ټولو يې هري خبري ته غوږ ايښود، او حضرتانو سره، چي په سل هاوو زره مريدان يی درلودل، مخامخ سو .که اعليحضرت امان الله خان، چي په ټول هيواد کي يی د غازي په نوم شهرت او محبوبيت درلود، ملايانو ته په لوی لاس د خپل ځان پرضد د تبليغ لپاره پلمې نه وای ورکړي ښايی دونه ژر يی د ده قدرت ته صدمه نه وای رسولې. خو هغه د خپل هيواد د ديني عالمانو او ملايانو د خپه کولو ترځنګ، چي د هر ډول مترقي اصلاحاتو سره يې مخالفت ښودی، خپل پوځ، چي پلار او نيکه يې په ډيرو خواريو روزلی او تنظيم کړی وو، او ده هم د اصلاحاتو په عملي کيدلو کي، ډير زيات ضرورت ورته درلود، په لوی لاس داسي کمزوری کړی وو، چي بالاخره يی د يوه عادي داړه مار سره د مقاومت کولو او پر شا تمبولو توان نه درلود.

د پوځي جبری خدمت موده يی له دوو کالو څخه دريو کالو ته اوږده کړه. زاړه پوځي قطعات يې، چي ښه روزنه او تجربه يې درلوده، رخصت کړل او ځای يې ځوانانو ته ورکړ. د زړو پوځي قطعاتو عسکرو په مياشت کي شل روپۍ تنخوا درلوده خو ځوانو قطعاتو ته يې په لومړي سر کي د مياشتي دوولس رپۍ وټاکلې او بالاخره يی هغه تنخوا هم په مياشت کي پنځو روپيو ته را کمه کړه. پولادا ص ۷۶ طبيعی خبره ده چي له عسکري خدمت سره د عسکرو او صاحب منصبانو علاقه کمه سوه او پوځ ورځ په ورځ کمزوری سو. ميرغلام محمد غبار، چي په هغه وخت کي ځلمی وو او هر څه يې په سترګو ليدلي دي، هم د پوځ، په لوی لاس، کمزوره کيدلو ته اشاره کوي او وايي چي له پوځ څخه هغه تجربه کار او تکړه کسان چي د استقلال په جنګ کي يی توره کړې وه يا له کاره ګوښه سوه او يا حتی بنديان سول او پر ځای باندي يې نايب سالار محمود سامي او هغه ته ورته کسان وټاکل سول. غبار ص ۸۱۱ حتی لودويک آدمک خو لا په دې عقيده دی چي امان الله خان د خارجي يرغل خطر نه احساساوه او فکر يې کاوه چي د داخلي مخالفتونو او احتمالي ښورښونود ځپلو لپاره وړې پوځي قوې ته، چي د هوايی قوې ملاتړ وسره وي، اړتيا لري. ځکه يې نو د الوتکو د اخيستلو په نامه د عسکرو څخه يوه مياشت تنخواوي وګرځولې او هغه تجربه کار صاحب منصبان يې چي لا هم په پوځ کی وه يو په يو له پوځه وايستل. آدمک ص ۸۶

سپه سالار محمد نادر خان د اعليحضرت امان الله خان له دغو پوځي اصلاحاتو او له پوځ څخه د تجربه کارو صاحب منصبانو د ايستلو او ګوښه کيدلو له پروګرام سره ډير سخت مخالفت وکړ. خو محمود طرزي، چي د ترکيې ډير ټينګ طرفدارو او د هغه هيواد د ټولو پوځي اصلاحاتو ملاتړ يې کاوه، د اعليحضرت امان الله خان د نويو پوځي اصلاحاتو ملاتړ وکړ. زاړه او تجربه کار صاحب منصبان د نادر خان په طرفداري ودريدل او ملکي مامورينو زياتره د محمود طرزي ملاتړ وکړ. په دې توګه په کابينه کي لومړنی جدي درز را پيدا سو. پولادا ۱۱۶

د اعليحضرت امان الله خان له پاچهی څخه ايله يو کال تير سوی وو اعتمادالدوله سردار عبدالقدوس خان له کندهار څخه کابل ته د مجددی د کورنۍ دوو مشرانو شمس المشايخ فضل محمد مجددي او نورالمشايخ فضل عمر مجددي ته يو مفصل ليک واستاوه او په هغه کی يې د اعليحضرت امان الله خان د چټکو اصلاحاتو، مشروطه شاهي نظام او خارجه وزير

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمود طرزي څخه ژوره کرکه څرګنده کړې او د کندهار له علماوو څخه یې غوښتي وه چي د مشروطه نظام د ردولو او د ټولو مشروطه غوښتونکو د رېښو ایستلو او د قتلولو فتوا تر لاسه کړې. د کندهار څلیرویشتو دیني عالمانو، اوو تنو قاضیانو او دریو سیدانو د سردار عبدالقدوس خان په غوښتنه یوه فتوا صادره کړه او په هغې کي یې مشروطه شاهي یو مردود نظام اعلان کړ خو د مشروطه غوښتونکو د قتلیدلو فتوا یې ورنه کړه. د کندهار عالمانو په هغه فتوا کي دغه راز ویلي وه چي قزلباش د قبلې خواته سجده کوي، د قرآن مجید تلاوت کوي او د شهادت کلمه وایی. ځکه نو هغوی ټول مسلمانان ګڼل کیږي، له هغوی سره نکاح روا ده او د سر او مال ساتنه یې باید وسي. حقیقت التورایخ ص ص ۳۸۷-۳۸۹ موږ ګورو چي ملایانو، روحانیونو او د زاړه فکر څښتنو عالي رتبه مامورینو د اعلیحضرت امان الله خان د قدرت د لومړیو شپو ورځو څخه د هغه د نظام او اصلاحاتو د مفکورې سره مخالفت پیل کړی وو .اعلیحضرت امان الله خان د تبلیغاتو لپاره تقریبا هیڅ وسایل په لاس کي نه لرل خو مخالفینو یې هره ورځ، د جوماتونو د ملایانو، امامانو، شیخانو او مریدانو له لاري، خپل د مخالفت آواز تر خلکو پوري، چي تقریبا ټول بیسواده وه، رسولای سوای. د هیواد د عصري کولو په نیت اعلان کړو او روانو کړو اصلاحاتو سره یې وړو او لویو مخالفتونو کرار کرار زور واخیست او، د وطن او ترقۍ د دښمنانو په لمسون، بالاخره د خوست هغه وسله وال پاڅون پیل سو چي څه کم یو کال یې دوام وکړ. په زرګونو سرونه پکښې ورغړیدل، په زرګونو کورونه تباه سول، ښارونه او کلي لوټ سول او هغه په سل هاووزره روپۍ چي باید د اصلاحاتو د پروګرام په عملي کیدلو لګیدلي وای د خوست او شاوخوا سیمو د ښورښونو په کرارولو ولګیدلې.

په خوست کي د ملا عبدالله او ملا عبدالرشید په مشرۍ ښورښ پیل سو. منګلو او زازیو سمدستي د ښورښیانو ملاتړ پیل کړ. د ښورښ او ناکراریو لمن ډیر ژرتر لوګر او غزني پوري ورسیده. په لوګر کي د برکي برک، برک راجان، پل علم ښارونه او کلي چور سول. حکومتي خزانې او جبه خانې د یاغیانو لاسته ورغلې .ښورښ هغه وخت سیاسی رنګ واخیست چي د امیر محمد یعقوب خان زوی عبدالکریم له هند څخه په پټه ځان خوست ته ورساوه ، له ښورښیانو سره یو ځای سو او ځان یې پاچا اعلان کړ.اعلیحضرت امان الله خان له سپه سالار محمد نادرخان څخه وغوښتل چي د جنوبي د ښورښ په ځپلو کي ل خپل نفوذ څخه کار واخلي. مګر څرنګه چي سپه سالار محمد نادرخان د جنوبي له خلکو سره ښه اړیکي درلودل او هغوی د استقلال په جنګ کي ښه همکاري ورسره کړې وه نو د جنوبي د ښورښ له ځپلو څخه یې معذرت وغوښت او اعلیحضرت امان الله خان هم هغه د دفاع له وزارت څخه برطرف او پاریس ته یې د سفیر په حیث ولیږی. حقیقت التواریخ ص ۳۹۹

د اعلیحضرت امان الله خان تقریبا ټولو لایقو جنرالانو او لویو افسرانو د دې ښورښ په ځپلو کي برخه واخیستله. د غزني په جبهه کي د دفاع د وزیر مرستیال جنرال عبدالعزیر خان، داخله وزیر غلام محمد خان او جنرال محمد عمر خان جنګیدل. د لوګر په جبهه کي شاه ولي خان او پخوانی صدارعظم څلوراتیا کلن سردار عبدالقدوس خان او سپه سالار غلام نبي خان چرخي جنګیدل. په ګردیز کي د جنګ وزیر محمد ولي خان قومانده ورکوله او محمد صدیق خان د علی خیلو پلټني اداره کولې. د کابل والي علی احمد خان په جلال اباد کي د خوګیانیو ملاتړ ترلاسه کاوه. آدمک ص ۸۸

د جنوبي د ښورښ په ځپلو کي د دونه لویو مقاماتو او جنرالانو د برخی اخیستلو څخه ښکاري چي د هغه لمن دونه پراخه سوې وه چي د اعلیحضرت امان الله خان سلطنت یې د نسکوریدلو له خطر سره مخامخ کړی وو. دې ښورښ څه باندي نهه میاشتي دوام وکړ. ایله د کال ۱۹۲۵ د جنوري په میاشت کي، په بشپړه توګه، وځپل سو. د دې ښورښ د ځپلو په وخت کي د اعلیحضرت امان الله خان د حکومت او پوځ کمزوري ځکه څرګنده سوه چي هغه د خپل منظم پوځي قوت په زور د یاغیانو سره د مقابلې توان نه درلود او د مهمندو، شینوارو، وزیرو، اپریدیو او هزاره قومي ملیشو څخه یې کارواخیست او د یاغیانو په مقابل کي یې جهاد اعلان کړ .په دې جنګ کي اولس او حکومت ته ډیر درانه ځاني او مالي تلفات ورسیدل . تقریبا ۳۵۰۰ کورونه بمباري او وسوځول سول. ۱۵۷۵ تنه یاغیان مړه او ټپیان سول او څلور سوه ښځي او ماشومان د یخنی او لوږي څخه مړه سول. داسي ښکاري چي د حکومتي قواوو تلفات به هم تر دې کم نه وه. د دې ښورښ په ځپلو پنځه میلیونه پونډه ، چي د حکومت دوه کلن عایدات وه، ولګیدل. امیر مجبور سو چي د هیواد د عصري کولو ځیني پروګرامونه پریږدي او د خلکو په نزد یې اعتبار ته هم ډیره صدمه ورسیدله. ګریګوریان ۲۵۵

د کال ۱۹۲۵ د جنوري پر دیرشمه ملا عبدالله، چي په حکومتي تبلیغاتو کي یې ګوډ ملا باله، او د هغه ملګری ملا عبدالرشید ونیول سول. عبدالکریم بیرته هند ته وتښتیدی. انګلیسی مقاماتو هغه برما ته تبعید کړ او لږ وخت وروسته یې په رنګون کي ځان وواژه. اعلیحضرت امان الله خان د ملا عبدالله او ملا عبدالرشید په شمول ۵۳ تنه یاغیان اعدام کړل. په سل هاوو نور نیول سوي کسان یې بندیان او تبعید کړل. په کابل کي د دې لوي بري په ویاړ څو ورځې خوښیو اړ جشنونو دوام درلود.اعلیحضرت امان الله خان ښایی دې خبري ته نه وي متوجه سوی چي ویني به وینو نه پریولل کیږي او قبایل ښایی خپل وژل سوي خپلوان تر ډیره وخته پوري له یاده ونه باسي او هر وخت د کسات اخیستلو فکر ورسره وي .بله خبره لا دا چي امان الله خان د خوست د ښورښ په ځپلو کي د جرمني او برتانیې له هوایی قواوو څخه کار واخیست. دې کار هم د هغه په مقابل کي د اولس کرکه زیاته کړه او هم یې د ملایانو دا خبره ریشتیا کوله چي امیر په زړه کي له کفارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره جوړ دی او هغوی یې د ملاتړ لپاره جنګي الوتکي ورکړي دي. دا چې هغه د خپل داخلي بنورښ د ځبلو لپاره د خارجي الوتکو او پیلوټانو څخه کار واخیست او د بنورښیانو سره د مقابلې لپاره یې کافي منظمه قوه نه درلوده او د منګلو او زازیو سره د جګړې لپاره یې د مهمندو، اپریدیو او نورو قومونو د اولسي ملیشو څخه استفاده وکړه خلکو ته د هغه کمزوري څرګنده کړه او سرې ویلای سي چې مخالفین به یې د بل ځل لپاره نور هم زړه ورکړي وي.
د اعلیحضرت امان الله خان لپاره په کار وه چې د نیول سویو بنورښیانو د وژلو، تبعیدلو او بندي کولو پرځای، یا لږ ترلږه ترڅنګ، یې د زیانمن سوي اولس پر سر لاس ور تیر کړی او خلک یې خوشاله کړي وای. حتی زیانمن سویو خلکو ته یې رسیدلي تاوانونه جبران کړي وای. په خپلو هغو اصلاحاتو کي یې چې د ده په مقابل کي د خوست د بنورښ علت، یا لږ ترلږه پلمه، بلل کیدلای سوای ژور تغیرات او تعدیلات رواستلي وای. د خپلو پوځي قواوو کمزوری او بي نظمی ته باید متوجه سوی وای او د خوست د بنورښ څخه وروسته یې خپله ټوله توجه د پوځ تقویه کولو او عصري کولو ته اړلي وای. خو له بده مرغه چي یا یې ښه سلاکاران نه درلودل او یا ښایی خپلو مخالفینو او بنورښیانو ته دونه په غوسه وو چي له نرمی څخه یې کار اخیستلای نه سو.
اعلیحضرت امان الله خان، د دې پر ځای چي خپله توجه د پوځ تقویه کولو ته واړوي او هغه کسان ونازوي چي د ده د حکومت بنسټ او اساس ګڼل کیدلای سو ډیر مهم پوځي کسان یې، چي هم یې د خوست د بنورښ په ځپلو کي لیاقت ښودلی او هم یې د استقلال په جنګ کي کفایت ښودلی وو یا له مرکز او یا وظیفي څخه لیری کړل .د سپه سلار محمدنادرخان او سپه سلار غلام نبي خان چرخي په څیر جنرالان یې په خارج کي سفیران کړل او د سور جرنیل محمدعمرخان ناصري په څیر لایق جنرال یې په بندیخانه دننه کړ. طبیعي خبره ده چي پر قوم، وطن او تر قی مین امان الله خان به دا ټول کارونه، یا اشتباهات، د هغوغلطو مشاورینو په سلا کړي وي چي له غوړه مالی پرته به یې بل هیڅ کمال نه درلود او له هري سلا څخه به یې مطلب د خپلو شخصي ګټو ساتل وه. له بده مرغه چي د قدرت څښتنان او زمامداران معمولا تر ترخو حقایقو او واقعیتونو د خوږو خبرو له اوریدلو سره زیاته علاقه لري. د نړۍ په تاریخ کي د هغو مشرانو او حکمرانانو شمیر زرګونو ته رسیږي چي د حقایقو پر اوریدلو یې غوږونه کاڼه کړي او د نااهلو سلاکارانو د غلطو مشورو له لاسه د نیستی کندي ته لویدلي دي.
ژورنالیسټ او لیکوال محی الدین انیس، چي د هغه وخت ټولي پیښي یې د سر په سترګو له نیژدې لیدلي دي وایی چي هر کله به د یوې مهمي پیښي په باره کي خبر او رپوټ د دربار دیوالونو ته نیژدې سو نو پټ لاسونه به را وغځیول او غوږونه به یې پټ کړل. مثلا د مشرقي بنورښ چي زور واخیست ایله رسمي مقامات خبر سول. او چي کله د سقاو زوی د کابل دروازې ته را ورسیدی نو د هغه د حملې د مخنیوي لپاره ترتیبات ونیول سول. د دې بیخبریو تر ټولو لوی عامل د دربار په دننه کي ناست کسان وه. او د بنورښ د دوام او د سلطنت لپاره د معکوسي نتیجي ښندلو علت هم په دربار کي دننه دغه اشخاص وه، چي نه یې غوښتل پاچا، لکه څرنګه چي دی هغسي، په پیښو خبر سي .بحران ونجات ص ۲۳

اداري فساد

اداري فساد د ټولنو له تاریخ سره تړلی دی. هیڅ ټولنه په هیڅ وخت کي له فساده خلاصه نه وه. فساد اصلا یوه اجتماعي ناروغي ده چي علت یې د انسانانو طبیعي حرص او له قدرت سره مینه ده. د فساد ناروغي په ځینو ټولنو کی د نطفي په حال کي وي او وجود یې چنداني محسوس نه وي خو په ځینو ټولنو کي دونه پراخه سي چي په یوه اجتماعي ستونزه بدله سي او ټولنه د نارغی سرحد ته ورسوي. خو که چیري دا ناروغي دونه پراخه سي چي پولیس له غلو او داړه مارانو، مشران له پولیسو، وزیران له مشرانو او پاچا له وزیرانو سره ملګری سي نو په هغه صورت کي نظام د سقوط او ړنګیدلو سرحد ته رسیږي او کله کله خو بشپړي ټولني سقوط ورسره کوي. د بشر په تاریخ کي په سل ګونو امپراطورۍ او نظامونه د اداري فساد له لاسه کمزوري سوي او له منځه تللي دي. افغانستان هم یوه وروسته پاته ټولنه ده. ډیرو فاسدو حکومتونو یو په بل پسي سقوط پکښي کړی او ډیر ځله د فاسدو حکومتونو د سقوط په نتیجه کي داخلي جنګونه پکښي پیل سوي او د سل هاوو زرو بیګناه انسانانو ویني پکښی توی سوي دي.
اعلیحضرت امان الله خان د رشوت، غلا او خیانت سره سخته دښمني درلوده او رشوت خورو ته یې سختي سزاګاني ورکولې. خو له بده مرغه چي شاخوا یې داسي کسانو احاطه کړې وه چي د خپلو شخصي اغراضو په خاطر یې د هغه له پروګرامونو، قوانینو او فرمانونو سره بشپړ توافق ښودی. د هغه زړه یې په دغه توګه په لاس راوړی او د پاچهی په ټولو کلونو کي یې له خپلو خلکو څخه لیري ساتلی وو .د هغه بر شاوخوا باندي د دې غوړه مالو درباریانو شمیر ورځ په ورځ مخ پر زیاتیدلو وو او په پای کي پاچا له خپلو ریښتونو او هوښیارو دوستانو او له خپلو خلکو څخه په بشپړه توګه ګوښه کړ. مورخین د هغه د حکومت د سقوط یو لوی علت د هغه غوړه مال درباریان او پراخ اداري فساد بولي. دلته به بده نه وي چي د مورخ پروفیسر محمد علي، چي هر څه یې د سر په سترګو لیدلي دي، د کتاب یوه برخه را نقل کړو" ... د دغو اصلاحاتو، چي د پردې یا حجاب لیری کیدل هم پکښی شامل وه، یوه مستقیمه نتجه دا سوه چی فساد او رشوت خوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسره زيات سول. د حکومت يو متوسط مامور، چي مياشتنی تنخوا يې ايله پنځوسو روپيو ته، چي تقريبا ديرش شيلينګه کيدل، رسيدله، مجبور وو چي خپل ځان، ميرمني او اولادونو ته اروپايی جامې واخلي. څرنګه چي د حلالي تنخوا څخه يې دا شيان برابرولای نه سوای نو بيا مجبور وو چي هغه په ناروا وسايلو ترلاسه کړي. په حکومتي مامورينو کی رشوت، اختلاس او غلا عام سول او د دې نويو اصلاحاتو له طرح کيدلو سره د خلکو کړاو زيات سو. د دې نوي زمان او عصر د پيل کيدلو دپاره عجيب او غريب امرونه صادريدل. عادي کسبګر، نانوايان، اشپزان، سکاره والا، اوبښ والا او خرکاران ټول مجبور وه چي اروپايی جامې واغوندي او چا چي سرغړونه کوله هغه ته سخته سزا ورکول کيدله. پوليسو ته امر سوی وو چي هغه کسان جريمه کړي چي اروپايی جامې يې نه وي اغوستي او له عمومي پارکونو او باغونو او ښار څخه يې پسې واخلي.

پوليسو به هر ځای ښځي او نارينه تعقيبول او جريمه کول به يې. يو ځل خو يوه سړي په يوه ورځ کي ديرش ځله جريمه ورکړې وه. ډير خلک له دغه امله د کابل څخه ووتل او ځينو خو بيخی وطن پريښود. د دې نويو اصلاحاتو په نتيجه کي ناوړه اداره پيل سوه او هغه د ښورښ د پيل کيدلو علت سو. په ټولو ملکي او پوځي څانګو کي فساد روان سو. اکثر مامورين بې تجربې او بې صلاحيته وه او خپلي چوکۍ يې په واسطو، رشوتونو او خپلويو لاسته راوړي وې. د لوړو مقاماتو زړونه يې په پيسو او سوغاتونو ترلاسه کړي وه او هغوی د خلکو پر شکايتونو باندي غوږونه کاڼه اچول او د بيت المال د پيسو پر چوريدلو باندي يې سترګي پټولې. حکومتي چوکۍ په پيسو اخيستل کيدلې او، پرته له دې چي د چا لياقت او اهليت دي په نظر کي ونيول سي، هر چا به چي ډيري پيسې تحويل کړې هغه به ښه چوکۍ ترلاسه کوله. چا به چي پيسې تحويل کړې او چوکۍ به يې واخيستله هغه نو اختيار درلود چي په هر ډول يې زړه غواړي خپلي پيسې له خلکو څخه بيرته ترلاسه کړي. هر ډول چوکۍ خرڅېدلې او هيڅوک د رشوت او سوغاتونو په اخيستلونه شرميدل او په دې کي د پاچا او حتی د ملکې تر ټولو عالي رتبه مامورين شامل وه. د دې ناوړه ادارې په نتيجه کي ټول خلک خپه سول او د حکومت په مقابل کي يې د ښورښ کولو په مساعد فرصت پسې کتل. د هغوی شکايتونو او عريضو څکه نتيجه نه ورکوله چي ټولي لوړي چوکۍ هغو فاسدو او بې صلاحيتو مامورينو نيولي وې چي د پاچا پر شاوخوا را ګرځيدلي وه، يوازي غوړه مالي يې زده وه ، د پاچا زړه يې خوشاله ساتلی وو او د هغه د خيالي مفکورو ستايني يې کولې... هغه مامورين چي پاچا ته يې صادقانه او ريښتوني مشورې ورکو لې، سره له هغه چي د اوږده او شرافتمندانه خدمت سابقه به يې درلوده، استعفی کولو ته مجبور سول او په دې توګه د ناوړي ادارې لمن نوره هم پراخه سوه او ميدان بې ارزښتو او حريصو درباريانو ته خالي سو او نور نو قدرت د هغوی په لاس کي وو "محمد علي ص ۱۰-۷

مورخين د اعليحصرت امان الله خان يوه لويه اشتباه دا بولي چي د خپلي مور سرورسلطان پر خبرو او مشورو يې ډير غوږ نيوی. په داسي حال کي چي هغه تقريبا بيسواده او ساده ښځه وه او د هيواد ل سياست څخه بيخبره وه. د پاچا مور تر بل هر چا د خپلو نيژدې خپلوانو سر مينه درلوده او پاچا هم د هغې په سپارښتنه د حکومت ډيري لويی چوکۍ او د افغانستان ډير حساس ځايونه خپلو بارګزيو ماما خيلو ته وسپارل. کابل د والي محمود ياور او شاغاسي علي احمد به لاس کي وو. کندهار د وزير عبدالعزيز خان، محمد سرورخان نايب الحکومه او عبدالکريم نايب الحکومه او نيک محمد فرقه مشر په لاس کي وو، مزار شريف او هرات د محمد ابراهيم نايب الحکومه او عبدالرحمن فرقه مشر په لاس کي وو او دا ټول بارګزي او د پاچا د مور سراج الخواتين د کورنۍ غړي او خپلوان وه .جنبش مشروطيت ص ۱۶۳

عبدالرحمن لودين په کال ۱۳۰۴ هجري شمسي(۱۹۲۵) کي د امان الله خان د حکومت پر فاسدو مامورينو باندي د انتقادونو له امله له سختو مخالفتونو سره مخامخ سو او په هغه کال يې مرحوم عبدالحي حبيبي ته ويلي وه چي د دولت دستګاه يو مردار ډنډ دی او هرڅوک چي ور داخل سي لړل کيږي. ځکه مي ځان د فساد له هغه ميدان څخه را وايستی . جنبش مشروطيت ص ۱۳۴

اعليحضرت امان الله خان د خپلي پاچهی په لومړيو کلونو کي د رشوت خوړلو او اداري فساد سره سخت مخالفت وښود او هرات او کندهار ته يې د خپلو سفرونو په ترڅ کي ځيني عالي رتبه مامورينو ته سزاوي ورکړې. خو اداري فساد په ټولنه کي ډيری ژوري ريښې ځغلولي وې او د يوه يا څو تنو په برطرفه کيدلو او په سزا رسيدلو يې چنداني چاره نه سوه کيدلای. هغه د هرات امنيه قوماندان د خيانت په جرم محاکمه کړ، په دوولس کاله بند يې محکوم کړ، د خلکو په مخ کي يې جامې ورڅخه وايستلې او تقريبا سل زره روپۍ يې جريمه کړ. دغه راز يې شاه غاسي محمد سرورخان، چي د اعليحضرت د مور پلندر کيدی، بندي کړ. پولادا ص ۱۰۹

اعليحضرت امان الله خان، کندهار ته د خپل پنځه ديرش ورځني سفر په ترڅ کي، د هغه ولايت ټول اداري کارونه پخپله تفتيش کړل. لايقو او صادقو مامورينو ته يې انعامونه ورکړل او رشوت خورو او نا اهلو مامورينو ته يې سزاوي ورکړې. د کندهار د مرافعې قاضي يې په کارونو کي د غفلت، خيانت او له غلو او مفسدينو سره د ملګرتوب په ګناه له قضا څخه موقوف کړ، هغه دولتي مځکه يې چي په غبن يې د ځان کړې وه ورڅخه واخيستله او له ځان سره يې کابل ته ورسره بوت .پخوانی قاضي ملا محمد عثمان خان يې به کارونو کي د غفلت له امله پنځه لس ورځي بندي کړ. د کدني قاضي يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

له کاره برطرف کړ. حاکمیت قانون ص ۱۵۳ نور یې نو ځینو د ټیټو رتبو مامورینو ته له یوې هفتې څخه نیولې تر دریو میاشتو پورې د بند سزا وټاکله .هغه کتاب ص ۱۵۸
په دې حساب نو د پروفیسر محمد علي دا خبره ډیره بیځایه نه ده چې وایی د امان الله خان د پاچهی په ټوله دوره کې چا ونه لیدل چې یو د لوړې رتبې خاوند څوک دې په سزا رسیدلی وي. په داسې حال کې چې دا حقیقت هر چاته ځرګند وو چې ډیرو عالي رتبه مامورینو په پټه د بدنامو غلو او داړه مارانو سره لاس درلود او له هغوی سره په ونډه شریک وه . محمد علي ص ۱۰
مورخ میرغلام محمد غبار، چې د پغمان په زر کسیزه لویه جرګه کې یې برخه درلوده، د اداري فساد څخه شکایت کوي او هغه د امان الله خان د سلطنت د نسکوریدلو یو لوی علت بولي. هغه وایی چې اکثرو وزیرانو او والیانو رشوتونه اخیستل. خلکو د شکایت کولو لپاره مرجع نه درلوده. د لسو کالو په جریان کې هیڅ وزیر، والي او حاکم محاکمه نه سو او بازخواست بیخي له منځه ولاړ. غبار وایی چې ما په لویه جرګه کې ږغ کړل چې تر څو پورې وزیران په قانوني توګه ملي شورا ته جواب ونه وایی او یوازې شاه ته مسول وي ملي شورا خپل مفهوم له لاسه ورکوي. او غلام محی الدین خان ارتي، چې د کابل انتخابي استازی وو، او د جنګي مهماتو د اخیستلو لپاره یې حکومت ته درې سوه زره روپۍ اعانه ورکړې وه، په زوره ږغ کړل چې اعلیحضرته! تر څو پورې چې ستاسي په فساد مشهور وزیران محاکمه او غرغړه نه سي په هیواد کې هیڅ اصلاحات امکان نه لري. خو د جرګې د استازو دغه راز چیغو هیڅ ځای ونه نیوی .غبار ص ۸۱۳
مرحوم عبدالحی حبیبي وایی زه په کال ۱۹۲۷ کې په کندهار کې د عبدالرحمن لودین په کور کې ناست وم او هغه د تاج محمد بلوچ سره د خبرو په ترڅ کې شکایت کاوه چې پاچا له خلکو څخه ګوښه سوی او یو دیکتاتور ورڅخه جوړ سوی دی . هغه وویل چې ما له دې رژیم سره، چې د یوې ډلې مغرضو او ناپوهو خلکو له لاسه به فنا کیږي، د حزبي ژمنو له امله همکاري وکړه. او خپلې خبرې مې د پاچا او درباریانو تر غوږونو ورسولې. څرنګه چې چا مې پر خبرو غوږ ونه نیوی نو کابل مې هم پریښود او اوس د کنهار په یوه کوڅه کې په خپل پلرني کور کې ناست یم. مګر تاسي چې د شاه او درباریانو سره اړیکې لری زما له خوا ورته ووایاست
گر این مکتب اس و این ملا کار طفلان خراب می بینم
ډیر ژر به داسې ورځ راسي چې نه به زه یم، نه به ته یې او نه به فخر رازي .جنبش مشروطیت ص ص ۱۶۸-۱۶۷
مورخ میرمحمد صدیق فرهنګ د اعلیحضرت امان الله خان په باره کې لیکي چې هغه په لومړي سر کې ډیر ساده ژوند درلود، ډیر زیات کار یې کاوه او د عیش او نوش څخه بیزاره وو، ځکه یې نو په خارج او داخل کې محبوبیت درلود.
فرهنګ لیکي چې هغه د پاچهی په وروستیو کلونو کې ډیر زیات تغیر وکړ. د سات تیري او فیشن سره یې سخته علاقه پیدا کړه او خپل همکاران یې هم دغه راز ژوند ته تشویقول. د هغوی لپاره په عادي تنخوا د عیش او نوش ژوند کول غیر ممکن وو .کرار کرار یې رشوت خوړلو او فساد ته لاس واچاوه. ګواکي شاه پخپله په غیر مستقیمه توګه خپل همکاران فساد ته تشویق کړل. شاوخوا ته یې غوړه مال او نالایق خلک راغونډ سول او د هغو غوړه مالیو د ده د تشخیص پر قوه باندې بده اغیزه وکړه. لاره ورڅخه ورکه سوه او د اصلاحاتو په پروګرام کې یې له اصلي موضوعاتو څخه فرعي موضوعاتو توجه واوښتله .فرهنګ ص ۵۵۲ فرهنګ د اصلاحاتو د ناکامیدلو او اغتشاش د پیل کیدلو یو علت د پاچا په مزاج او طبیعت کې دغه منفي تغیر بولي.
اغتشاش
په افغانستان کې په کال ۱۹۲۸ کې یو لوی او عمومي ښورش پیل سو چې د هغه په نتیجه کې د اعلیحضرت امان الله خان سلطنت سقوط وکړ. د دې ښورش زیاتره پړه پخپله د اعلیحضرت امان الله خان پر غاړه اچوله کیږي. هغه د خوست د ښورش ۵۳ تنه مشران او مهم کسان اعدام کړل او په سل هاوو تنه یې تبعید او یا د بندیخانو شومه کړل او کله چې عبدالهادي داوي ورته ویلي وه چې بهتره به دا وای چې دا کسان یو ځل محاکمه سوي او بیا په سزا رسیدلي وای ده په خندا جواب ورکړی وو چې زه خو د امیر عبدالرحمن خان لسمی هم یم. عطایی ص ۱۹۵
کله چې هغه ځان د عبدالرحمن خان لمسی باله نو په کار وه چې تر پایه یا ډیره وخته یې د خپل نیکه له تاکتیکونو څخه کار اخیستی وای او چې هر ډول پالیسي یې غوره کولای پر هغې باندې یا تر پایه یا تر ډیره وخته دریدلی وای. خو ده له یوې خوا د خوست د ښورش مشران او ملایان تبعید کړل او بلې خواته یې د ښورش څخه وروسته د پغمان په دوهمه لویه جرګه کې د خپلو اصلاحاتو ډیري زیاتي مادې بیرته تعدیل کړې. ده ښایی غوښتل چې ګوندي په دې توګه به ملایان او یا د منګلو او زازیو خلک خوشاله کړي. مګر هغوی یې خوشاله نه بلکه ډیر بیځایه زړه ور کړل. ګواکي د څو زرو ملکي کسانو، باغیانو، عسکرو او ځوانانو وینې هسې بیځایه توی سوې او د حکومت دوه کلن عایدات اوبو یوړل. اعلیحضرت امان الله خان د دې پرځای، چې په راتلونکې کې د دغه راز نورو بد مرغو پیښو د مخنیوي لپاره د خزانې بیرته ډکولو، د پوځ تقویه کولو او د اداري بهترولو ته متوجه سي. خزانه یې په بیځایه لګښتونو نوره هم تشه کړه، د پوځ تقویه کولو ته یې تقریبا هیڅ توجه ونه کړه او د ښو او لایقو سلاکارانو په لیري کولو او بې کفایته او نا اهلو کسانو په مقررولو سره یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

اداره، په لوی لاس، د فساد پر لور روانه کړه.
محمود طرزي، د خوست له ښورښ څخه لږ وروسته، په کال ۱۹۲۵ کي وويل چي د امان الله خان سياسی قوت ډير سخت کمزوری کيږي. محمود طرزي دا احساس کړې وه چي د امان الله خان د عصري کولو د پروګرام لپاره لازم سياسي اساس نسته. ده وويل چي امان الله يوه ښايينته مانۍ جوړه کړه خو اساس نه لري. که يوه خښته ورڅخه ليري سي ټوله مانۍ نړيږي .پولادا ص ۱۵۴
سپه سالار محمد نادرخان چي، د خوست د ښورښ په ځپلو کي د برخي نه اخيستلو له امله يې، د دفاع د وزير په حيث خپله وظيفه له لاسه ورکړې وه د انګلستان د سفير فرانسيس همفريس کورته ورغی او هغه ته يې وويل چي د امان الله خان اصلاحات به ځکه ناکام سي چي هغه د خلکو د عنعناتو او کلتور سره مخالف دي .ټول خلک فکر کوي چي حکومتي اصلاحات د اسلام مخالف دي او ملايان ځکه له دغو اصلاحاتو سره سخته دښمني کوي. ستيوارټ ص ص ـ ۲۵۴-۲۵۳
سپه سالار محمد نادرخان د انګريزانو د سفير د خوشالولو لپاره هغه ته وويل چي، د برتانيې د امپراطورۍ د دوستی او ملګرتيا پرته، زما په هيواد کي هيڅ ډول پرمختګ ممکن نه دی. هغه کتاب ص ۲۵۵
اعليحضرت امان الله خان په داسي وخت کي د غلام نبي خان چرخي او سورجرنيل محمدعمرخان په څير غښتلو او جانبازو جنرالانو، سپه سالار محمد نادرخان او محمود طرزي په څير هوښيارو سلاکارانو او مشرانو او عبدالرحمن لودين او عبدالهادي داوي په څير پاک نفسو او مبارزو مامورينو او دوستانو څخه مخ واړاوه، او په دې توګه يې د خپل لړزان حکومت ستني نوري هم ولړزولې.
داسي ښکاري چي په افغانستان کي د ژور تحول او پراخو اصلاحاتو، له ستونزو او پيچومو، ډک کار ته اعليحضرت امان الله خان يوازي پاته وو. هغه چي د کار خلک وه هغه يې له صحنې وايستل او هغه چي په صحنه کی پاته وه يا نا مرده او خودغرض ملګري او يا پخپلو کي په جګړو لګيا اشخاص وه، چي شخصي اختلافاتو ته يې د هيواد تر ګټو زيات اهميت ورکاوه. سردار عبدالقدوس خان لومړی سړی وو چي د حضرتانو د کورنۍ په لمسون او سلا يې د کندهار له ديني علماوو او قاضيانو څخه د مشروطيت د نظام پر ضد فتوا ترلاسه کړه او په دربار کي يې د چټکو اصلاحاتو د طرفدارانو او محافظه کارانو ترمنځ درز واچاوه. سردار شيراحمد خان، چي خارجه وزير کفيل، وروسته د ملي شورا ريس او په پای کي د امان الله خان له خوا د صدراعظم په حيث پيشنهاد سو مګر درباريانو يې د مقرريدلو سره سخت مخالفت وکړ، د سردار عنايت الله خان سره ډير سخت مخالف وو او په مقابل کی والی علي احمد خان له سردار شير احمد سره دونه مخالف وو چی ويل هغه بايد وويشل سي او ډير ژر وويشتل سي .ستيوارټ ص ۳۰۲ پخپله سردار شيراحمد خان هم د شينوارو د ښورښ په ځپلو کی منفی رول ولوباوه، هم يې د سقاو له زوی سره همکاري وکړه او وروسته د هغه سلاکار وو او کله چي محمد نادرخان قدرت ته ورسيدی د هغه سلاکار او بيا په تهران کي سفير وو. ګواکي عمر يې ټول په دسيسو کي تير کړی وو. سپه سالار محمد نادرخان او د هغه ورونه د محمود طرزي، غلام نبي خان چرخي ، محمد ولي خان او محمود سامي سره دونه مخالف وه چي اروپا ته يې د اعليحضرت امان الله خان سره د کتلو په وخت کي افغانستان ته د ستنيدلو لپاره د دغو کسانو د برطرفه کولو غوښتنه وکړه .هغه کتاب ص ۳۲۹ په مقابل کي په دربار او کابينه کي ټول هغه غوړه مالان او فاسد مامورين، چي يوازي د خپلو جيبونو د ډکولو غم ورسره وو، د محمود طرزي په شمول، د ټولو باتجربه او کاري اشخاصو سره مخالفت کاوه او پاچا يې هر ګړی هغوی ته بدبين کاوه. د شينوارو د ښورښ د ځپلو په عملياتو کي د شيراحمد خان او والي علی احمد خان دسيسو او خيانتونو د اماني نهضت شيرازه ولړزوله. والي علي احمد هغه ملا ته چي د خوست په ښورښ کي يې ډير لوی لاس درلود تر نيول کيدلو مخکي اطلاع ورکړه او هغه په تيښته بريالی سو. همدغه ملا وروسته د شيراغا مجددي سره په ديره اسمعيل خان کي يو ځای سو او د اماني نهضت پر ضد پروپاګنډه کي يې برخه ورسره واخيستله .هغه کتاب ص ۳۳۱ محمد ولي خان، چي اعليحضرت امان الله خان ډير زيات باور ورباندي درلود، سفير، خارجه وزير، د دفاع وزير او اروپا ته د خپل سفر په وخت کي يې نايب السطنته مقرر کړی وو، د سقاو د زوی د ښورښ په وخت کي له هغه سره همکاري وکړه. د سقاو زوی په يوه عام مجلس کي د هغه له همکاريو څخه مننه وکړه او هغه توپک يې مجلس ته وښود چي محمد ولي خان د ښورښ په وخت کي ورکړی وو. هغه کتاب ص ۵۲۹ جنرال محمود سامي چي اعليحضرت امان الله خان ډير نازولی وو او تر ډيرو زياتو کسان يې باور په درلود، کله چي د سقاو زوی قدرت ته ورسيدی، سمدستي يې د هغه د قواوو د روزني او رهنمايی وظيفه پر غاړه واخيستله. خپل ټول پوځي مهارت يې د سقاو د زوی د رژيم په اختيار کي ورکړ او په ټول اخلاص يې خدمت ورته کاوه . ستيوارټ ص ۵۵۱ اعليحضرت امان الله خان د شينوارو د ښورښ د کرارولو لپاره غلام صديق خان چرخي او والي علی احمد وليږل. علي احمد ويل چي غلام صديق چرخي، له خپل پاچا سره ناځواني وکړه او ياغيان يې نور هم ولمسول. کله چي دواړه له هغه ماموريت څخه ناکام را ستون سول نو د شينوارو او نورو قبايلو د ښورښيانو شرايط يې امان الله خان ته راوړل او په هغو کي د باچا د تقريبا ټولو اصلاحاتو د لغو کولو د غوښتني ترڅنګ دا غوښتنه هم شامله وه چي پاچا به خپله ملکه ثريا طلاقوي، د محمود طرزي ټوله کورنۍ به له وطنه باسي او د برتانيې له سفارت څخه پرته به ټول خارجي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سفارتونه بندوي .پولادا ص ص ۱۷۰-۱۷۱ د محمود طرزي، ثريا او د برتانيي د سفارت په برخه کي د شينوارو له ځرګندونو او غوښتنو څخه ښکاري چي بايد په هغوی کي والي علی احمد لاس درلودلی وي. ځکه چي هغه هم د محمود طرزي له کورنی سره مخالف وو او هم يې په کابل کي د برتانيي شارژدافير ته دونه چاپلوسي کړې وه چي هغه په خپلو ياداشتونو کي دسيسه کار بللی وو.

والي علی احمد د کال ۱۹۲۷ د مي د مياشتي پر څوارلسمه د برتانيي شارژدافير باسيل ګولډ ته ويلي وه چي د افغانستان د لويو ولاياتو خلک او د پوځ ډيره زياته برخه د امان الله خان له اصلاحاتو څخه ناراض دي. له ده سره د قبايلو خلک جوړ دي. دوی د امان الله خان په مقابل کي د يوې کودتا ترتيب نيولی دی .پلان ډير پر مخ تللی دی خو بشپړ لا نه دی. له ده سره دا انديښنه ده چي د کودتا په صورت کي به روسيه مداخله وکړي. که د کودتا په وخت کي برتانيه دونه مرسته وکړي چي روسيي ته د مداخلي اجازه ورنه کړي نو دی ضمانت کوي چي په کودتا کي به هيڅ ويني تويی نه سي. ګولډ به خپلو ياداشتونو کي ليکلي دي چي هيڅ وخت يې داسي دسيسه کار نه وو ليدلی چي دونه سپيني خبري يې کړي وي. دی وايی علي احمد ته يې وويل چي خپل پاچا ته وفادار پاته سي. په کابل کي د برتانيي سفير همفريس، چي دا وخت په لندن کي وو، او له دغه مجلس څخه خبر سو نو وې ويل چي علي احمد خان ده ته هم دغه راز خبري کړي دي خو د هغه خبري هيڅ اهميت نه لري او هغه يو لاپک دی. ستيوارټ ص ص ۳۱۵-۳۱۴

سپه سالار محمد نادرخان، چي بايد له امان الله خان سره يې د هيواد په ابادولو کي د زړه له کومي مرسته کړې وای، له بده مرغه، خپله زياتره توجه خپلو شخصي ګټو او په دربار کي له مخالفينو سره دښمنيو ته اړولي وه. تر ټولو بده لا دا وه چي د خپل هيواد د ستونزو او د اعليحضرت امان الله خان د اشتباهاتو په باره کي يې هر وخت په کابل کي د برتانيي له سفير فرانسيس همفريس سره د زړه خواله کوله. هغه د خوست د ښورښ په وخت کي همفريس ته ويلي وه چي د افغانستان استقلال او نيکمرغي د برتانيي له مرستو او دوستی پرته امکان نه لري. هغه کتاب ص ۲۵۳ نادرخان له دي ملاقات څخه څه کم دوه کاله وروسته په روسيه کي د برتانيي له سفير سر ريچارډ هوګسن سره وکتل او هغه ته يې وويل چي په کابل کي د ده وجود لازم دی او دی به خپل کوښښ وکړي چي له برتانيي سره ښه تفاهم ترلاسه کړي. ځکه چي د ده د هيواد استقلال يوازي د برتانيي سره د تفاهم له لاري تر لاسه کيدلای سي. تر ټولو بدمرغه او شرمونکي خبره خو لا دا ده چي نادرخان په هغه مجلس کي د برتانيي سفير ته پيشنهاد کړی وو چي د کونړ سيند بايد د افغانستان او برټانوي هند ترمنځ د پولي په حيث ومنل سي. يعني افغانستان برتانوي هند ته په زرهاوو کيلوميتره مربع نوره مځکه هم پريږدي .هغه کتاب ص ۳۰۵

تقريبا په همدغه شپو ورځو کي د نادرخان ورور محمد هاشم خان په ماسکو کي د برتانيي سفير هوګسن ته ويلي وه چي په افغانستان کي په ډيره نيژدې راتلونکي کي انقلاب کيږي. امير نه تصميم نيولای سي او نه ټاکلي پاليسي لري؛ د روسيي تر نفوذ لاندي دی او د خپل هيواد سره د خيانت کولو لاره يې انتخاب کړې ده .هغه کتاب ص ۳۰۷

په داسي حال کي چي په افغانستان کي عالي رتبه مقاماتو، جنرالانو، سفيرانو او وزيرانو، چي د اعليحضرت امان الله خان د دولت د ستنو حيثيت يې درلود، د خپلو شخصي ګټو لپاره د انګريزانو سره تماسونه ټينګ کړي وه، او لا موږ خبر نه يو چي انګريزانو به په ټيټ رتبه مامورينو او ملايانو کي څومره نفوذ کړی وو، د حکومت ځينو مامورينو او ملايانو د شوروي اتحاد د استخباراتو له اداري(ګي، پي،او) سره تماسونه ټينګ کړي او نغدي پيسي يې ورڅخه اخيستلي .شوروي اتحاد په کال ۱۹۲۵ کي په افغانستان کي يوه پراخه جاسوسي شبکه جوړه کړه. په دي شبکه کي، پر عادي کسانو او مامورينو برسيره، د کابل مستوفي او د پوليسو ريس هم شامل وه. د پوليسو ريس د مياشتي شپږ سوه روپۍ تر لاسه کولي او ټول هغه کسان يې بنديانول چي د ګي پي او مامور د انګريزانو د طرفدارانو يا جاسوسانو به نوم ورپيژندل. په دې توګه ډير کسان په بنديخانو کي واچول سول. خاطرات آقابکوف ص ۸۱-۸۲

په افغانستان کي د شوروي اتحاد د استخباراتو د اداري ګي پي او استازي اقابکوف، چي په کال ۱۹۳۰ کي فرانسي ته وتښتيدی او هلته يې خپل خاطرات چاپ کړل، په کال ۱۹۲۵ کي د شوروي د سفير په امر له شيخ الاسلام، چي نوم يې نه يادوي، تماس ټينګ کړ. البته شيخ دونه زوړ او کمزوری وو چي زامنو تر اوږو نيولی مجلس ته راوستلی وو. شيخ له آقابکوف سره ژمنه وکړه چي ازاد قبايل به ولمسوي او هلته به يو پارتيزاني جنګ پيل کړي او خپلو دوستانو ته به ووايی چي د انګليسانو د اورګاډو پټلۍ، پلونه، ودانۍ او نور تاسيسات تخريب کړي. خو د دي عملياتو لپاره سل زره روبلونو، پنځه زره توپکونو او پنځه سوه زره مرميو ته اړتيا لري. په ماسکو کي د ګي پي او مرکز د شيخ غوښتني ومنلې خو د وسلو له ليږلو څخه يې، د ډيپلوماتيکو جنجالونو د پورته کيدلو له ويري معذرت وغوښت.
هغه کتاب ص ۸۳-۸۵

څرنګه چي شيخ الاسلام ډير کمزوری وو او د روژې د نيولو له امله وفات سو نو آقابکف د هغه له زامنو سره مذاکراتو ته دوام ورکړ. هغوی ته يې وظيفه ورکړه چي د جلال اباد او غزني تر منځ سيمه دي څاري او د حکومت د يوه مامور، هندي اصله، مولوی منصور تر نظارت لاندي دي کار کوي. هغه کتاب ص ۸۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ بل زوی، چي په کابل کي یې ژوند کاوه، اقابکف ته پیشنهاد وکړ چي د دوو زرو روپیو په بدل کي به د افغانستان د خارجه وزارت شیفر شوروي اتحاد ته تسلیم کړي. خو ماسکو خپل مامور ته ویلي وه چي هغوی کلونه مخکي د افغانستان د خارجه وزارت شیفر تر لاسه کړی دی .هغه کتاب ص ۸۶

موږ ته معلومات نسته چي شوروي اتحاد به، کلونه مخکي، د خارجه وزارت شیفر د چا په وسیله تر لاسه کړی وي. خو داسي ښکاري چي د هغوی د جاسوسي شبکه له آقابکف څخه ډیر مخکي په کابل او ښایی نورو سیمو کي فعاله وه. دغه راز څرنګه چي د انګلیسانو او نورو لویدیځو قوتونو جاسوسان له خپلو ادارو څخه نه دي تښتیدلي او خپل خاطرات یې نه دي چاپ ته نه دي سپارلي نو موږ نه پو هیږو چي هغوی به په کابل او د افغاانستان په نورو سیمو کي له چا سره پټ تماسونه درلودل. خو د آقابکف له خبرو څخه څرګندیږي چي په کابل او نورو سیمو کي د انګلیسانو شبکه له ده نه مخکي فعاله وه ځکه خو دی د پولیسو ریس ته، وخت په وخت، د هغو کسانو نومونه ورکوي چي د انګلیسانو د حکومت لپاره کار کوي.

د هیواد بانفوذو کسانو او د اعلیحضرت امان الله خان نیژدې همکارانو، چي هغه د ځینو په دوستی زړه تړلی وو، د هغه د اصلاحاتو د پروګرامونو د ناکامولو او د هغه د پرزولو لپاره په داخل او خارج کي دسیسې کولې. امان الله خان او د هغه اصلاحاتو ته وفادار او کاري خلک د دربار د دسیسو قرباني سوي او له صحنې لیري سوي وه. حضرتانو او ملایانو، د اصلاحاتو د اعلانیدلو له لومړۍ ورځي، له هغه سره خپله دښمني اعلان کړې او په هر جومات او تولنه کی یې، په پټه او ښکاره، د هغه پر ضد تبلیغات کول او په هره ګوښه کي یې بیسواده وګړي او قبایل ورته پارول. په دربار او د حکومت په مهمو ادارو کي غوړه مالانو او فاسدو رشوت خورو مامورینو ځای نیولی وو، چي هره شیبه یې هغه ته د خیریت رپوټ ورکاوه. امان الله خان خپلو ملګرو ته له خپلو عینکو څخه کتل او په هر چا کي یې د وطن پالني جذبه لټوله. له بده مرغه چي هغه جذبه له هر چا سره نه وه او دی ټولو ستونزو ته یوازي پاته وو او یا یې ځان په لوی لاس یوازي کړی وو.

په دغو شرایطو کي بهر ته د امان الله خان څه باندي شپږ میاشتنی سفر ښایی د هغه د قدرت د کلونو په سترو اشتباهاتو کی وشمیرل سي. د هغه ټولو داخلي دښمنانو، په تیره بیا د حضرتانو کورنۍ، د هغه د پرزولو لپاره په ټولو پښتني سیمو کي تبلیغات پیل کړي وه او نادرخان او هاشم خان د هغه د سلطنت او قدرت د پای ته رسیدلو او په وطن کي د انقلاب د جوړیدلو پیش بینی کړي وي. بهر ته د امان الله خان د سفر په باب بشپړ تفصیل د دې مضمون له حوصلې څخه وتلی کار دی. خو دونه ویلای سو چي دا سفر هم افغانستان ته په مالي لحاظ ګران پریووت او هم یې د امان الله خان د دښمنانو تبلیغاتو او پروپاګنډونو ته ښه مواد برابر کړل. له هند څخه نیولې تر مصر، ایټالیې، برټانیې، جرمني، فرانسې، شوروي اتحاد، ترکیې او ایران پوري په تولو هیوادونو کي د افغانستان د ټولواک ډیر تود هرکلی وسو او امان الله خان خپل هیواد په نړۍ وپیژاند .امان الله خان اروپایی هیوادونه په خپلو سترګو ولیدل او په زړه کي یې په خپل هیواد کي د اصلاحاتو راوستلو اوربل سو. په جرمني، فرانسې، برټانیې او شوروي اتحاد کي یې د مرستو وعدې ترلاسه کړي او له ځان سره یې ژمنه وکړه چي هیواد ته له ستنیدلو سره به د اصلاحاتو امن پراخوي او اقداماتو ته به زور ورکوي.

خو ده ایله د اروپا سفر نیمایی ته رسولی وو چي د هغه د ښایستي ملکې د لوڅ مخ او لوڅو مړوندونو عکسونه تر قبایلي سیمو پوري ورسیدل. حتی ویل کیږي چي په ځینو ځایونو کي د هغه د اصلاحاتو دښمنانو د ملکې د سر برخه د لوڅو ښځو په عکسونو پوري نښلولې او چاپ کړې وه او د پروپاګنډ لپاره یې کار ورڅخه اخیست.

امان الله خان لا په برټانیه کی وو چي په قبایلي سیمو کي یې د ستونزو په باره کي خپاره سوي رپوټونو ولوستل. هر چا فکر کاوه چي هغه به خپل د اروپا سفر لنډ کړي او هیواد ته به ستون سي مګر هغه په پوړه زړه خپل سفر ته دوام ورکړ او د شوروي اتحاد، ترکیې او ایران له لاري وطن ته ستون سو. د برټانیې د واکمنانو د خوښي په خلاف یې شوروي اتحاد ته سفر وکړ. د هغه هیواد له ډیرو مشرانو سره یې وکتل، ګواکي دا یې وښودله چي افغانستان یو مستقل هیواد دی او چي د پاچا یې هر ځای ته زړه وغواړي تللای سي. هغه په ترکیه کي د مصطفی کمال اتا ترک سره وکتل، او دا چي وطن ته د بیرته ستنیدلو سره سم یې خپلو اصلاحاتو ته زور ورکړ نو، ډیر احتمال لري چي په هغه هیواد کي به د راغلو اصلاحاتو ډیره ژوره اغیزه وربادي سوې وي. اعلیحضرت امان الله خان د کال ۱۹۲۸ د جون پر اوه ویشتمه کندهار ته ورسیدی او کندهار ته د رسیدلو سره سم احساساتي وینا څخه یې ښکاري چي په هیواد کي د ژورو تغیراتو راوستلو لپاره یې ډیر څه په زړه کي درلودل.

“زه اروپا ته د سات تیري او ماشینونو د لیدلو لپاره نه وم تللی. بلکه غوښتل مي چي د ریښتوني ترقۍ لاري وپلټم. حتي په هغو میلمستیاوو او میلو کي چي زما په افتخار به کیدلې ما د لویدیځو هیوادونو له لویو مشرانو سره د ترقۍ د لارو چارو په باره کي خبري کولې. ما چي څه زده کړي دي هغه به ډیر ژر ستاسی مخي ته کښیږدم. دا نو د ملت په قضاوت اړه لري چي زما هدف څه وو .زما هدف د هیواد د ژوند بهتر کول وه او که د امان الله او ملکې ثریا شخصي غوښتني او ګټي وې. که له دغه سفر څخه زما هدف شخصي وو نو ملت حق لري چي زما پیشنهادونه رد کړي. مګر څرنګه چي خبره دا سي نه ده نو زما له کندهار څخه هیله دا ده چي تر هر چا دمخه زما پیشنهادونه عملي کړي. کندهار زما د پاچهۍ تر ټولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځایونو ماته ګران دی. یو پلار له هغه زوی سره ډیره مینه لري چي د هغه خبره تر نورو ډیره مني".

امان الله خان وروسته په خپل هیواد کي د ټلګراف څخه شکایت وکړ او هغه یې د لویديځي نړۍ په مقایسه د نشت په حساب وباله.

"اوس نو خپلو سړکونو ته وګورئ. ستاسي سړکونه څونه خراب دي. دا ولي؟ علت یې دادی چي زموږ خلک نازک او نازولي دي. کله وایی ډیره سخته ګرمي ده، کله وایی ډیر ساړه دي، کله وایی باران دي او کله نوري پلمې کوي.
تاسي د اروپا تر ښځو ډیر نازک یاست؟ هغوی په کارخانو او فابریکو کي سره اور ته ولاړي وي نه له ګرمۍ، نه له یخنۍ او نه له سخت کار څخه شکایت کوي.دا د شرم خبره نه ده چي د اروپا ښځي د افغانستان تر نارینه وو ډیر کار وکړي؟ ما په خپلو سترګو ولیدل چي د اروپا ښځي له نارینه وو سره اوږه پر اوږه کار کوي او په تجارتي، اجتماعي، سیاسی کارونو او دفترونو، کارخانو او سیاسی کړیو کي به هغوی وګورئ چي له میړونو سره مساوي کارونه کوي .خو د افغانستان ښځي یوازي په دې پوهیږي چي څرنګه په کورونو کی بیکاره کښیني او بل هیڅ نه کوي. ولي به دغه راز یو هیواد وروسته پاته نه وي. په داسي حال کي چي نور هیوادونو چي ښځي یې له نارینه وو سره اوږه پراوږه کار کوي سمسور دي.
افغانستان د روسیې او اینګلینډ په شان دوو لویو قدرتونو په منځ کي پروت دی او یو هم نه غواړي چي دا هیواد پرمختګ وکړي. او دا خبره ډیره طبیعي ده. خکه چي تاسي به هم له خپل ګاونډي هیواد سره دونه مرسته ونه کړئ چي هغه تر تاسي قوي سي. ولي به روسیه او یا اینګلینډ ستاسي سره مرسته کوي او تاسي ولي باید دا انتظار ولرئ؟ تاسي ښایی وواياست چي تاسي بیسې نه لرئ. مګر نه روسیه او نه اینګلینډ تاسي ته پیسې درکوي.
نو تاسي به څه کوئ؟ کوښښ وکړئ چي پیسې پخپله پیدا کړئ. تاسي په دې هیواد کي هر ډول کانونه لرئ. کار وکړئ او له هغو څخه ګټه واخلئ. شرکتونه جوړ کړئ او کارخانې او فابریکې جوړې کړئ. یو څه له بازو او یو څه له همت څخه کار واخلئ. تر څو چي تاسي پخپله له خپلو ځانونو سره مرسته ونه کړئ له نورو سره سیالي نه سي کولای او خپلي ګټي نه سي ساتلای. نو فعال او زړه ور سی.
تاسي که بیکاره کښینئ خپل هدف ته نه سی رسیدلای. امان الله ستاسي لپاره ټول کارونه نه سي کولای. هغه تاسي ته مشوره درکوي. پر تاسي پوښتنه کوي او تاسي ټیله کوي، مګر تردې اضافه هغه نور هیڅ نه سي کولای. که تاسي له درنو خوبونو څخه ویښ نه سی نو په دې باور ولرئ چي امان الله به د پرمخ تللي او سمسور افغانستان ارمانونه ګورته ورسره یوسي" ستیوارټ ص ص ۳۷۰-۳۶۹

له سفر څخه تر ستنیدلو وروسته اصلاحات او سقوط

اعلیحضرت امان الله خان بهر ته د خپل اوږده، څه باندي شپږ میاشتني، سفر په ترڅ کي د هیوادونو له مشرانو، جمهورورییسانو او پاچاهانو سره وکتل او په هر هیواد کي یې دونه تود او شانداره هرکلی وسو چي ښایی د ده او ورسره ملګرو تر انتظار به یې هم لوړ وو. اروپا ته د هغه د دې اوږده سفر په جریان کي ورځپاڼو، وخت به وخت او هره ورځ، د هغه د سفر د جریان په باب مضامین او عکسونه خپرول. د پایتختونو په لارو کوڅو کي کله کله په زرهاوو ښځو او نارینه وو د هغه هرکلی کاوه . طبیعي خبره ده چي دې هرکلیو به د هغه پر روحیاتو اغیزه کړې وي. هغه به یې مغرور او خوخواه کړی وي او داسي فکر به یې کړی وي چي د یوه ستر او ترقي غوښتونکي پاچا په حیث په خپل هیواد کی د هرډول تغیر را واستلو توان ورسره دی. د اروپایی هیوادونو پر مخ تللي کلتور او صنعت د هغه په زړه کي د افغانستان د پر مخ بیولو تنده نوره هم زیاته کړه او ښایی د همدغه اوږده مسافرت په جریان کي یې په خپل هیواد کي د ژورو، چټکو او آني تغیراتو راوستلو فیصله کړې وي.
اعلیحضرت امان الله خان خلکو ته، په هرات او فراه کي هم، د اصلاحاتو او ښځو د حقوقو او اجتماعي دریځ په باب ویناوي کړي وې او چي کله کابل ته ورسیدی نو هم یې د کندهار وینا ته ورته خبري وکړې. د اګسټ پر نهه ویشتمه یې زر کسیزه لویه جرګه را وبلله، څو د ملت سره د خپلو راتلونکو پروګرامونو په باب د زړه خواله وکړي او هغوی ته وښیي چي د اروپا له سفر څخه یې څه تر لاسه کړي دي. د ډیلي میل خبریال رانلډ وایلډ، چي د دغي لویی جرګې په وخت کي حاضر وو، د افغانستان د لیري پرتو سیمو او کلیو څخه راغلیو وکیلانو باندي د اروپایی لباس او خولیو د تحمیلیدلو او د هغوی د وارخطایی او خندونکي حالت په باب پرله پسې رپوټونه خپاره کړل. د جرګې په جریان کي سفیر فرانسیس همفریس ورته ویلي وه چي هغه باید ډیر ژر د کابل څخه ووزي. په کابل کي ښایی ډیر ژر حالات خراب سي او که ده ته څه ورپیښه سي نو سفارت یې مسولیت پر غاړه نه سي اخیستلای .وایلډ ص ۱۸۴
اعلیحضرت امان الله خان د پغمان په دریمه لویه جرګه کي، چي ۱۰۰۱ تنو استازو برخه پکښی درلوده، د صنعت او تعلیم او تربیې پر موضوعاتو برسیره یو ځل بیا د ښځو د ازادۍ مسلې ته ډیر زیات زور ورکړ. د جرګې په جریان کي یې د خپلي میرمني ثریا او خپلي کشرۍ خور نورالسراج مخونه لوڅ کړل او په دې توګه یې وښودل چي د ښځو د لوڅ مخی په مسله کي پر خپله فیصله ټینګ ولاړ دی. هغه ښځو ته په یوې وینا کي وویل چي ستاسي میړونه تاسي په بندیخانو کي ساتي او تاسي په ژوندوني ښخوي. زه وایم د حجاب په برخه کي د خپلو میړونو پر خبرو غوږ مه نیسی. او که چیري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاسي ميرونه تاسي په زور د حجاب اغوستلو ته مجبوري او يا مو د سات تيري او تفريح ځايونو ته نه پرېږدي خپل ميرونه وولى او حتى دى حاضر دى چي ښځو ته وسلې ورکړي. سټيوارټ ص ۳۷۷(البته د اعليحضرت امان الله خان دا خبره يوازي د برهان الدين کشککي، چي نادرخان ته د خوش خدمتۍ او غوړه مالۍ له امله، له امان الله خان سره دښمني ښيي، د نادر افغان په نوم په کتاب کي راغلې ده. ص ۳۲۳او سټيوارټ هم ښايي بل مأخذ ونه لري(

د سپتامبر پر پنځمه د لويې جرګې غونډي پای ته ورسيدلي. د جرګې غړو د امان الله خان پيشنهادونه منظور کړل او د هغه تقريبا ټول پلانونه يې ورسره ومنل خو د جرګې اکثريت غړو د هغه دا پيشنهاد چي ويل يې د ښځي دپاره دي د واده کولو سن اته لس او د نارينه دپاره دي دوه ويشت وټاکل سي په کلکه رد کړ. دغه راز يې د نجونو لپاره په داخل او خارج کي عصري غربي تعليم او تربيه رد کړه .ګريګوريان ص ۲۶۰ ګل اغا مجددي پوهيدى چي د جرګې غړي تقريبا ټول خوابدي او د امير د نويو اصلاحاتو ، په تيره بيا د ښځو د لوڅ مخيو، تعليم او تربيې او حقوقو سره مخالف دي. دى پوهيدى چي هغوى ټول به خپلو کليو او بانډو ته داسي پيغامونه ورسره يوسي چي په ټولو سيمو کي به امان الله خان ته د مخالفت او بغاوت اورونه بل کړي. پخپله ګل آغا او معصوم مجددي د قاضي محمد عثمان او اوو تنو لويو ملايانو سره په پټه د خوست پر خوا روان سو. د څلورو سووو ملايانو له خوا لاسليک سوې فتوا يې ورسره واخيستله چي امير امان الله خان يې کافر بللى وو. که څه هم چي هغوى په خوست کي ونيول سول او امان الله خان له ګل اغا او معصوم مجددي پرته نور ټول نيول سوي کسان اعدام کړل، خو نورالمشايخ ګل آغا مجددي يې بيرته د شمس المشايخ شير اغا مجددي په غوښتنه خوشي کړ .پولادا ص ۱۷۰ ګل آغا د امان الله خان د غوښتني سره سم د افغانستان څخه ووت او په ديره اسمعيل خان کي يې ځای ونيوی او هلته يې د ساده پښتنو او زرهاوو مريدانو په غولولو او لمسولو، چي دم او چوف او پير او کرامت ته يې د اسماني کتاب او احکامو په څير عقيده درلوده، بناء وکړه.

دا وخت د کابل په شمال کي د کوهدامن، کلکان، استاليف او نورو برخو کي، د حبيب الله کلکاني او سيد حسين په مشرى، يوې ډلي غلو او داړه مارانو د لويو لارو امنيت خراب کړى وو. په هغه سيمه کي حکومتي اداره دونه کمزورې وه چي د دې غلو مخه يې نه سوای نيولای.

د جرګې څخه وروسته لنډو شپو ورځو کي په شينوارو کي يو ښورښ پيل سو چي تقريبا د ټولو وروستيو بدمرغو پېښو پيلامه سوه، او کيدلای سوای چي په لومړي سر کي يی په ډيره اساني مخه ونيوله سي، د مرکزي حکومت او ولاياتو ترمنځ له يوې خوا او د ولاياتو او اولسواليو او کليو ترمنځ له بلي خوا مناسب ارتباط موجود نه وو. د مرکزي حکومت دښمنانو او هغو کسانو چي ښايي له حکومت سره به يی خاصه دښمني نه درلوده بلکه له اوضاع څخه به يی ګټه پورته کوله له دغي بې ارتباطی څخه پوره ګټه واخيستله او د مرکزي حکومت او د حاکم او حاکم اعلی پر ضد يی راز راز تبليغاتو او اوازو ګډولو ته زور ورکړ. دې تبليغاتو هغه وخت زيات زور واخيست چی د پغمان د لويی جرګې استازي، چي اعليحضرت امان الله خان غوښتل د هغوی په وسيله خپل پيغامونه تر خلکو ورسوي، خپلی سيمي، شينوارو، ته ورسيدل او د جرګې او د هغې د نويو فيصلو په باب يی داسي تبليغات او پروپاګنډونه وکړل چی د شينوارو د ښورښ اور يی تر پخوا لا تازه کړ. بحران ونجات ص ۳۶ اعليحضرت امان الله خان په دغه راز يوه چاپيرياِل کي، چي نه يی پيغام او نه يی ږغ د خپلو خلکو تر غوږونو رسولای سوای اقتصادي، سياسی، اجتماعي، اداري، نظامي او فرهنګي اصلاحات پيل کړل او غوښتل يی چي په لنډ وخت کی خپل هيواد د سيالانو سيال کړي.

اعليحضرت امان الله خان په داسی يوه وروسته پاته عنعنوی او په دننه کی پر متخاصمو فرقو او قومونو وېشل سوې ټولنه کی اصلاحاتو ته ملا وتړله چی په هغې کی هر اصلاحی پروګرام د يوه انقلاب را وستلو معنی درلوده. د دې اصلاحاتو په پيل کېدلو، تعقيبېدلو او ناکامېدلو کی د اعليحضرت امان الله خان شخصيت او اغېزه تر بل هر څه زيات مطرح دي. دا ځکه چی افغانستان شاهی نظام درلود ، او شاهی نظامونه که هرڅونه ډيموکراتيک هم وای بيا هم پاچا تر ټولو قواو برتر او تر ټولو يې برخه او مسوليت زيات و. په عمومی صورت ويلای سو چی اعليحضرت امان الله خان پر وطن او ترقۍ مين شهزاده و، خو په يوه وروسته پاته ټولنه کی د دونه ژورو او حتی آنی اصلاحاتو د راوستلو دپاره يوازی وطن پالنه او مينه کافی نه وه. اميرامان الله خان بيا هم يو شهزاده وو. هغه د ژوند ترخې او خوږې نه وې ليدلي. هغه ته قدرت په ميراث پاته سوی ، او د اصلاحاتو د پروګرام له جديت څخه يې ښکاري چی د خپل وطن په حالاتو سم خبر نه وو.

د افغانستان په تاريخ کی ښايی ډېرو لږو مشرانو د اعليحضرت امان الله خان په څېر د ټولني په ټولو طبقاتو کی محبوبيت درلودلی وي. يوازي د غازی نوم کافی وو، چی د هغه په مقابل کی هر ډول ښورښ شرعا ناروا کړي او ټول مخالفين يې باغيان وبلل سي. ښايی دغه محبوبيت ، او د ده په نزد د اصلاحاتو حقانيت، هغه دونه مغرور کړی و چی د محمود طرزی په څېر هوښيار او وطن پالونکي او د نادرشاه په څېر تکړه او محتاط ملګري يې خوابدي کړل او د محمد ولی خان، محمود سامي او علی احمد خان په شان احساساتی، غوړه مالو او پر خپلو شخصی ګټو مين کسان يې پر ځان را وګرځول. هغوی اعليحضرت امان الله خان د ټولني له ټولو واقعيتونو څخه بې خبره وساتی او هم يې د هغه د قدرت او ژوند په حساسه مرحله کی ځانونه ورڅخه ګوښه کړل او حتی د دښمن سره يې همکاري وکړه. پولادا ص ۱۲۳-۱۲۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمود طرزي، چی د امیر امان الله خان له ناکارو او غوړه مالو درباریانو سره يې چندانی گوزاره نه سوای کولای، له کابل څخه دعلاج دپاره سویس ته ولاړ. هغه که څه هم چی د اوږدې مودې دپاره په اروپا کی پاته سو، خو له اروپا څخه يې په افغانستان کی هغه څه لیدلای سوای چی امان الله خان د کابل له ارگ څخه نه سوای لیدلای، او یا يې چا د لیدلو مجال نه ورکاوه .محمود طرزي د کال ۱۹۲۷ د ډسامبر د میاشتی څخه مخکی، چی امیر امان الله خان د اروپا او اسیا د اوږدې دورې د پیل کولو دپاره تیاری کاوه، ځان له سویس څخه کابل ته ورساوه او اعلیحضرت امان الله خان ته يې وویل چی د افغانستان څخه په هیڅ توگه او د هیڅ مقصد دپاره د خارج په دونه اوږده سفر روان نه سی، ځکه چی د افغانستان وضع د هغه د دونه اوږده غیابت دپاره مساعده نه ده. دوپرې ص ۴۵۰ خو امیر امان الله خان د هغه مشوره ونه منله او د هغه کال د ډسامبر په میاشت کی د اروپا او آسیا په اوه میاشتنۍ دوره روان سو. اعلیحضرت امان الله خان پر خپله خبره ټینگ ولاړ وو. نه یوازی يې د اروپا د دونه اوږده سفر عزم فسخ نه کړ، بلکه محمد ولی خان يې، چی مخکی يې اروپایی هیوادونو او امریکا ته د سیار سفیر په حیث استولی و، د سلطنت د مقام د کفیل په حیث وټاکی، او سفر يې پیل کړ. پولادا ص ۲۰۱

سړی نه پوهیږي چی امان الله خان به د خپلو اصلاحاتو دعملی کېدلو دپاره د چا پر زور حساب کړی وو. ځکه چی د هغه اداري، پوځی، اقتصادی او اجتماعی اصلاحاتو له هغه څخه د لوړو او کښتو رتبو مامورین ، پوځی افسران، خانان او ملکان او د ټولنی پر عنعناتو مین خلک ټول خوابدي کړي وه. پولادا ص ۱۲۰ .د هغه پر ضد په جوماتونو کی تبلیغات روان وه او لویو ملایانو او پیرانو پر هغه باندی د کفر فتوا لگوله او ده بیا هم خپل اصلاحات په داسی توگه عملی کول لکه چی اصلا څه پېښه سوې نه وي.

په دې کی شک نسته چی ملایان، په تېره بیا پیران، چی هر وخت يې د انگلیسانو، سیکهانو او نورو غیر اسلامی قوتونو او ملکونو په مقابل جگړه کی تر هر چا او منظمو پوځونو او قواو زیاته او فعاله ونډه اخیستې وه، د افغانستان د استقلال د جنگ په وخت کی د اعلیحضرت امان الله خان تر ټولو ټینگ ملگري وه .مگر امان الله خان ته باید دا خبره څرگنده وای چی پر ملایانو او پیرانو باندی یوازی د جهاد په وخت کی حساب کېدلای سی. او کله چی د افغانستان په څېر وروسته پاته، بېسواده او پر خپلو عنعناتو باندی مینې ټولنی کی د اجتماعی اصلاحاتو، او هغه هم د امان الله خان په څېر انقلابی اصلاحاتو، حرکت پیل کېږی، نو ملایان او پیران تر ټولو د قوي او خطرناک دښمن په حیث د بې سوادو او بې خبرو خلکو د رهبرۍ بیرغ اخلی. او په هغه صورت کی یوازی منظم او قوي پوځی قوتونه او مرکزی غښتلی حکومت د هغوی په مقابل کی مقاومت کولای سی.

په داسی حال کی چی اعلیحضرت امان الله خان خپل پوځ پخپله کمزوری کړی، او د مرکزی حکومت ډېرو سترو مقاماتو يې د ناراضی او فعالو سیاسی پیرانو ، د شور بازار له حضرتانو، گل آغا او شیرآغا سره اړیکی درلودل، او د امان الله خان پر ضد دسیسو کی يې برخه ورسره اخیستله .ستیوارټ ص ۳۳۰

بر سېره پر دې چی د امان الله خان د اجتماعی اصلاحاتو په مقابل کی پراخ مذهبی عکس العمل موجود، او تقریبا په هر جومات کی پنځه وخته په میلیونو مسلمانانو د هغه په مقابل کی د ملایانو تبلیغات اورېدل. برسېره پر دې چی په اروپا کی د هغه د ملکې ثریا په لوڅ مخ او لوڅو مړوندونو کی اخیستل سوي عکسونه د افغانستان په عنعنوی او بې سواده ټولنه کی لاس پر لاس کېدل، او ټولو خلکو خپل پاچا تکفیراوه، یا يې لږ ترلږه د تکفیر فتوا منله. او برسېره پر دې چی گل آغا مجددی د څلورو سوو مذهبی عالمانو او مشهورو ملایانو څخه د امیر د کفر فتوا تر لاسه کړې او دافغانستان په اطرافو کی يې خپروله ستیوارټ ص ۳۹۰ امیر امان الله خان د خپلو بې وختو اصلاحاتو د راوستلو په برخه کی له خپل جدیت څخه لاس وانه خیست او په دغه وخت کی يې هم پېغلی نجونی د تحصیل دپاره ترکیې ته واستولې، او په دې توگه يې لگېدلی اور نور هم تازه کړ.

د کال۱۹۲۸ د سپټامبر د میاشتی د وروستیو شپو ورځو څخه د کابل په جنوب ، شمال او ختیځ کی د ښورښونو اورونه ولگېدل. په ختیځ کی د شینوارو او کوچیانو ترمنځ او څو تنو شینوارو د وژل کیدلو په قضیه کي محلي حکومت سمه فیصله ونه کړ؛ه د وژل سویو شینوارو قاتلان کوچیان يې بندیان کړل او څو ورځی وروسته يې بیرته خوشي کړل. حاکم اعلی، چي مخکي هم د رشوتونو په اخیستلو مشهور وو، د شینوارو په گومان، په دې قضیه کي رشوت اخیستی او د دوی د عزیزانو قاتلان يې خوشي کړي وه. او د بلي خوا په همدغو شپو ورځو کي امان الله خان يو شمیر نجوني په ترکیه کي د تحصیل لپاره انتخاب کړي او د مشرقي له لاري يې د شینوارو په سیمه کي په لاریو موټرونو کي د پېښور خواته بوتلې .

شینواري، چی مخکي لا حاکم اعلی ته په قار وه، دې مسلې نور هم وپارول او د ملایانو په هغو فتواوو يې باور راغی چي ویل يې اعلیحضرت امان الله خان کافر سوی دی. پر ملکي او نظامي تاسیساتو يې حملې وکړې او یوه چونۍ يې په بلي پسي تسلیم کړه. په لږ وخت کي واړه ښورښ ، چي پخپله شینوارو هم د یوه لوی او عام ښورښ کولو په نیت نه وو پیل کړی، زور واخیست او مرکز ته هغه وخت اطلاع ورسیده چي خبره له خبري تیره وه. مرکزي حکومت د دې ښورښ د کرارولو لپاره شیراحمد خان، د مشرقي د رییس تنظیمه په حیث ورواستاوه. شیراحمد خان د قوې په زور د ښورښ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کرارولو پر ځای د سرخرود، چپرپهار، خوګیانیو او لغمانیو له قومونو څخه مرسته وغوښته او هغوی ته یې د شینوارو په مقابل کې وسلې ورکړې . محلي خلک یې، چې پخوا لا ملایانو او حضرتانو د حکومت پر ضد تبلیغات او پروپاګندونه ورته کړي وه، په لوی لاس وسله وال کړل او په لږ وخت کې بڼورښ ډیر پراخ سیمه ایز شکل واخیست. یاغیانو بالاخره د جلال اباد ښار محاصره کړ او ایله دغه وخت امان الله خان متوجه سو چې د مشرقي بڼورښ تر هغه چې مخکې یې فکر کیدی ډیر جدی دی. اعلیحضرت امان الله خان د محمد خان یاور تر قوماندانی لاندې، چې پروفیسر محمد علي یې د دربار یو نازولی بولي او وایي چې په ژوند کې یې عسکري تجربه نه درلوده، د جلال اباد د محاصرې د ماتولو لپاره یو پوځ ور واستاوه. هغه جلال اباد ته د ور تللو او د محاصرې د ماتولو پر ځای د ښار څخه شل میله لیرې په نیمله کې تم سو. د جلال اباد قوي چې هر څومره د مرستي غوښتنې وکړې محمد خان یاور له ځایه ونه خوځید؛ تر څو چې په خپل پوځ کې دننه د کوهستانیانو یوې ټولۍ محاصره او بندي کړ او یاغیانو ته یې واستاوه. عسکري قوه ټوله چور سوه. یاغیان نور هم وسله وال او غښتلي سول او څو ورځې وروسته جلال اباد هم د یاغیانو لاسته ورغی. یاغیانوحکومتی پوستې او قشلې چور کړې ، د برتانیې قونسلګري یې چور او وسوځوله. لږې ورځې وروسته قبایلي خلکو چې خپلو په اسانه لاسته راغلو بریاوو مغرور سوي وه اتفاق وکړ. شینواري، خوګیاني او په وروسته کې مهمند او نور اقوام ورسره یو ځای سول او د بڼورښ د کرارولو کار د حکومت له واکه ووت. محمد علي ص ص ۱۸-۱۷ اعلیحضرت امان الله خان د کا بل څخه ډیره لویه قوه د شینوارو او مشرقي د دې بڼورښ د ځپلو لپاره واستوله. الوتکو پر اولسونو باندې بمباری هم وکړې. خو بمباري نه یوازې چنداني ګټوره نه وه بلکه خلک یې نور هم په قار کړل. موږ مخکې اشاره وکړه چې دا قوه او څو نورې وړې او لویی قشلې د حکومتي مقاماتو د بې کفایتیو، نامردیو او حتی خیانتونو له امله یاغیانو ته تسلیم سوې. په نتیجه کې یاغیان ډیر زړه ور سول او د کابل تقریبا بې دفاع پاته سو.
د دفاع وزارت په ډیرتلوار اطرافي خلک عسکری ته جلبول او وسله وال کول خو هغوی که به د جنګ میدان ته ولاړل نو جنګ یې ځکه نه سو کولای چې عسکري روزنه یې نه درلوده او تر ګټې یې تاوان زیات وو ، او کنه نو زیاتره به یا له بڼوربښیانو سره یو ځای کیدل او یا به له وسلې سره وتښتیدل. محی الدین انیس خو وایی چې د کابل جنګي طاقت صفر ته نیژدې سوی وو او د اطرافو څخه داسې اوازې را رسیدلې چې د خلکو پر عمومی روحیاتو یې ډیر منفي تاثیر کاوه. پر عسکري قواوو باندې د خوګیانیو د حملې په نتیجه کې منظمو قواوو ډیره سخته ماته خوړلې وه او د دفاع وزارت مجبور سو چې هر څه عسکر چې یې درلودل هغه جلال اباد ته واستوي او د یوې لویی حملې مخه ونیسی. بحران و نجات ۵۴-۵۲
حضرتانو او ملایانو په کابل او نورو ښارونو کې خپلو پروپاګندو او د دروغو تبلیغاتو ته زور ورکړی وو. اعلیحضرت امان الله خان له دې پروپاګندونو سره د مقابلې لپاره تقریبا هیڅ وسیله په لاس کی نه درلوده. یو ځل اوازه ګډه سوه چې حکومت آذانونه بندوي او د جوماتونو دراوزې تړي. یا مثلا پاچا کوم پیر او ملنګ ته سپکاوی کړی دی. بحران و نجات ص ۵۵
یوه اوازه په ښارونو کې خپره سوه چې امان الله خان له اروپا څخه د مړو د سوځولو ماشین راوړی دی. تردې مخکې یې یوه بله اوازه ګډه کړې وه او ویل یې چې امان الله خان د مړو څخه صابون جوړوي. عوامو به ویل چې ماړه او خانان په دیرش روپی سوځوي، نیستمن خلک وړیا سوځول کیږي او ملایان د ناروغیو د خپریدلو د مخنیوي لپاره سوځوي. ستیوارټ ۳۹۳
دا اوازې په داسې منظمه توګه خپریدلې چې د هغه وخت لیکوالان او ژورنالیستان په دې باور وه چې رهبري ورته کیږي او له یوه خاص مرکز څخه خپریږي ځکه چې په عین وخت کې به په کابل، لوګر او په ټولو شمالي سیمو کې په یوه وخت کې یو شان آوازه خپره سوه او دغو اوازو د اغتشاش لمبو ته نور هم زور ورکاوه .بحران و نجات ص ۵۵
د مشرقي د سیمو بڼوربښونه روان وه چې د سقاو زوی حبیب الله کلکاني، چې دا وخت یې په پاراچینار کې سماوار کاوه، خپل ځان کوهدامن ته ورساوه او د خپل پخواني بادار ملک محسن په کور کې دیره سو. د لارو په وهلو او امنیت خرابولو یې پیل وکړ. هغه د حکومتي مامورینو له ناپوهی او اداري فساد څخه ګټه واخیستله. کاروانونه یې لوټل او لوی سوداګران به یې غرونو ته ورسره یوړته کول او بیا به یې د ډیرو پیسو په بدل کې خوشې کول. حکومتي مقاماتو یا تشه تماشه کوله، یا له کلکاني سره شریکان وه او یا دونه بې تجربې وه چې څه یې کولای نه سوای او د وضعیت خطر یې نه احساساوه. د باچا غوره مالو سلاکارانو هغه غولاوه او د خیریت رپوټونه به یې ورکول. ځینو درباریانو د سقاو له زوی سره اړیکې درلودلې او هغه ته یې پیسې او وسلې لیږلې. محمد علي ص ۲۱ د سقاو زوی بالاخره پر حکومتي پوستو او عسکرو باندې حملې پیل کړې او یوه ورځ یې پر هغه حکومتي خزانه باندې چې د مزار څخه کابل ته وړله کیدله حمله وکړه او غونډه خزانه یې غرونو ته یوړته کړه. حکومتي پوځیان د هغه په نیولو کې ناکام سول .بالاخره خبره دې ځای ته ورسیدله چې مرکزي حکومت له هغه سره د مذاکرو کولو ته مجبور سو. حبیب الله کلکاني د مرکزي حکومت له خوا د تنظیمیه هیات د ریس احمد علي خان سره خبرې وکړې او له هغه سره یې یوه موافقتنامه لاسلیک کړه. په دې موافقتنامه کې راغلي وه چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

حبيب الله کلکاني به د خپلو شريرو اعمالو څخه لاس اخلي او توبه به کاږي. حکومت به د هغه او د هغه ملګري سيد حسين او نورو انډيوالانو ټول ګناهونه بخښي. کلکاني او سيد حسين ته به د جنرالی رتبه ورکوي. هغوی ته به ۸۲ ميله توپکونه او مرمۍ ورکوي. هغوی هر يوه ته به د کاله ديرش زره افغانۍ او د هغوی ورسره ملګرو ته به د مياشتي ديرش افغانۍ تنخوا ورکوي .بحران و نجات ص ص ۷۵-۷۴

د سقاو له زوی سره تر دې موافقتنامې وروسته د کابل خلک يو څه بيغمه سول او اعليحضرت امان الله خان هغه ته پيغام واستاوه چې، د يوه جنرال په حيث، د مشرقي د ښورښ په ځپلو کي برخه واخلي او خپلي قواوي د والي علي احمد خان سره يو ځای کړي. پاچا غوښتل چي په دې توګه يو دښمن په بل ووهي خو د سقاو زوی پوره هوښيار وو او له دې فرصت څخه يې بشپړه ګټه واخيستله. هغه پوه سو چي مرکزي حکومت دونه کمزوری دی چي د ښورښ په ځپلو کي له ده څخه مرسته غواړي نو د امان الله خان د ليکلي پيغام په اساس يې په قانوني توګه د عسکرو په غونډولو او د حکومتي وسلو په ويشلو پيل وکړ. کله چي ښې قواوي جمع کړې نو خپلي پاليسی ته يې تغير ورکړ او پر کابل باندي يې د حملې لپاره حرکت پيل کړ .محمد علي ص ص ۲۴-۲۳

په دغه وخت کي د تګاب امنيتي وضع هم سخته خرابه سوه او د هغي سيمي خلکو د حکومت سره مخالفت پيل کړ. حتی د تګاب اخندزاده صاحب، چي تر ډيره وخته يې د اعليحضرت امان الله خان طرفداري کوله، له مخالفينو سره خپل ږغ يو کړ. د ژمي په يوه سړه شپه کي څو تنه خانان او د سقاو د زوی ملګري د ملا ويس الدين په قلعه کي را ټول سول. دوه تنه ملايان يې ورسره بوتلل. د سقاو د زوی ملا يې ور وتړله او هغه يې د پاچا په حيث اعلان کړ. بحران و نجات ص ۷۸

د سقاو زوی په سبا د کلکان او کوهدامن خلکو ته خپله پاچهي اعلان کړه . خپل مرستيال سيد حسين يې د جبل السراج د نيولو لپاره واستاوه او پخپله يې د کابل پر لور حرکت پيل کړ. د هغه په مقابل کي هري قوې ماته خوړله او د کال ۱۹۲۸ د ډسامبر پر ديارلسمه يې د ډزو ږغونه د کابل په شاوخوا کي واوريدل سول. د کابل جنګي او پوځي وضع دونه خرابه وه چي که د حربي ښونځي اته لسو تنو شاګردانو د سقاو د زوی پر قواوو ډزي نه وای کړي ښايی په هغه ورځ يې ارګ نيولی وای. د دفاع په وزارت کي نور دفاعي قوت پاته نه وو او د دفاع وزير عبدالعزيز خان لاس و پښه وو. پروفيسر محمد علي وايی چي حتی په دغه وخت کي هم خاينو او غوړه مالو درباريانو پاچاته غلط اطلاعات ورکول او هغه ته يې ويل چي د انديښنې خبره نسته. دا يو څو غله دي او د کابل پر ښار باندي د حملې کولو له جاهلانه عمل څخه پخپله پښيمانه سي. خو امان الله خان پخپلو غلطيو پوه سوی وو او له دې امله ډير پښيمانه وو چي خپل هغه مامورين او افسران يې چي ده د تنګسي او ضرورت په وخت کي حساب ورباندي کولای سوای له لاسه ورکړي دي. محمد علي ص ۳۲

اعليحضرت امان الله خان ته نه پوځ او نه ملګري پاته وه. د هيواد پر تولو خلکو يې ږغ وکړ چي د خپل حکومت ملاتړ وکړي او کابل له سقوط څخه وساتي. د هيواد له هري برخي څخه خلک پر پايتخت باندي رامات سول. څوک په دې تمه چي د بري په صورت کي به ګوندي غټ انعامونه ترلاسه کړي او څوک په دې تمه چي د حکومت د سقوط په صورت کي به په چورکي ښه برخه واخلي. د وسلو شاهي ګودامونه پرانيستل سول او ټولو هغو کسانو ته وسلې او مهمات ورکول کيدل چي د خدمت کولو لپاره يې تياری ښود. له دې وضع څخه د سقاو طرفدارانو هم ګټه واخيستله او د عسکري خدمت په پلمه يې وړيا وسلې ترلاسه کړې. محمد علي ص ص ۳۴-۳۳

يوه مياشت وروسته د سقاو د زوی قواوو د کابل د ښار نيژدې شاوخوا سيمي ونيولې. اعليحضرت امان الله خان د جنوري پر څوارلسمه استعفی وکړه او د کندهار پر لور وخوځيدی. خپله پاچهي يې خپل مشر ورو عنايت الله خان ته پريښودله. عنايت الله خان د سقاو سره د سولې لاره غوره کړه او د هغه مجددي په رهبري يې سقاو ته د سولې هيات واستاوه چي کلونه يې د امان الله خان د اصلاحاتو پر ضد دسيسې او تبليغات کړي وه. کله چي مجددي د حکومتي عسکرو مورچو ته ورسيدی نو هغو ته يې وويل چي خبره ختمه ده. امان الله خان استعفی کړې او له کابل څخه وتلی دی. هر څه به په سوله فيصله کيږي. څه عسکرو چي لا يې ښايی د سقاو په مقابل کي د مقاومت خيال درلود خپلي مورچې پريښودلې او خپلو کورونو ته ستانه سول.عنايت الله خان، چي نور په ارګ کي د پاته کيدلو لپاره هيڅ ورته پاته نه وه، استعفی وکړه او د انګريزانو په الوتکه کي، چي سفير همفريس ورته برابره کړې وه، پيښور ته پرواز وکړ. د سقاو د زوی لښکرو ارګ ونيوی او حبيب الله کلکاني د خادم دين رسول الله امير حبيب الله په نوم پاچا سو. په مشرقي کي والي علي احمد خان، چي هغي سيمي ته د ريس تنظيمه په حيث ليږل سوی وو، ځان پاچا اعلان کړ. البته ډير ژر د خوګيانيو او نورو قبايلو له مخالفت سر مخامخ سو او ايله ځان يې ژوندی پيښور ته ورساوه .اعليحضرت امان الله خان بيرته خپل ځان پاچا اعلان کړ او له کندهار څخه يې د کابل د نيولو لپاره عمليات پيل کړل. په دغو شپو ورځو کي سپه سالار محمد نادرخان له فرانسې څخه ځان د برتانوي هند خاوري ته ورساوه او لږي ورځي وروسته د خپلو ورونو شاه ولي خان او محمد هاشم خان سره د افغانستان خاوري ته ننووت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلام نبي خان چرخي

د سپه سالار غلام حيدرخان چرخي زوی، سپه سالار غلام نبي خان چرخي د اعليحضرت امان الله خان تر ټولو وفادار او فداکار ملګری ګڼل کيږي. ګواکي د امان الله خان يوازينی لايق او وفادار منصبدار وو چي تر مرګه يې وفا ورسره وکړه او کله چي اعليحضرت امان الله خان د هغه د فداکاريو او قربانيو په باب رپوټونه ترلاسه کړي وي نو حتما به يې ارمانونه ور پسي کړي وي.

غلام نبي خان چرخي، چي په دغه وخت کي په شوروي اتحاد کي د افغانستان سفير وو، د هغه هيواد له حکومت څخه وغوښتل چي له امان الله خان سره په کابل کي د بيرته پاچا کيدلو په لاره کي مرسته وکړي. د شوروي اتحاد د کمونيسټ ګوند سياسي دفتر په دې باره کي يوه عاجله غونډه وکړه. په غونډه کي د خارجه وزارت مقامات د اميرامان الله خان د بيرته پاچا کيدلو طرفدار وه او د ګې پې او مقاماتو د سقاو د زوی طرفداري کوله او ويل يې چي دا په افغانستان کي د زيارکښانو انقلاب دی او بايد چي ملاتړ يې وسي. خاطرات اقابکف ص ۳۱۲

يوه شپه د کمونيسټ ګوند د سياسي دفتر په هغه غونډه کي چي ستالين، غلام نبي خان او په افغانستان کي د شوروي د سفارت پوځي آتشه پريماکوف برخه پکښې درلوده، فيصله وسوه چي د سره پوځ يوه ډله عسکر دې په افغاني جامو کي د پريماکوف تر قوماندې لاندې افغانستان ته حرکت وکړي. دوی بايد په پټه توګه د افغانستان خاوري ته ننوزي او تر کابل پوري دې پر مخ ولاړ سي. د دې لپاره چي د دوی په مقابل کي کوم خنډ پيښ نه سي نو د دې پوځي قوې ظاهري مشري دې د غلام نبی خان سره وي.

څو هفتې وروسته يوه ورځ سهار وختي د ترمز پر سرحدي ښار باندي شوروي قواوو حمله وکړه .سرحدي ساتونکو د شوروي پر الوتکو باندي ډزي ومړې خو عسکرو له الوتکو څخه د ماشيندارانو ډزي ورباندي وکړې او ټول يې ووژل. له دې څخه وروسته يوه اته سوه کسيزه پياده قوه، چي په تاشکند کي له تر تولو تکړه قطعو څخه جوړه سوې وه، د افغانستان خاوري ته ننوتل. له دې قوې سره ماشينداران او توپونه ورسره وه. د مزار شريف پر لور يې حرکت وکړ او په لار کي چي يې افغاني پوځيانو مخه ونيوله هغه يې ټول له منځه يوړل. د دې قوې په مقابل کي د مزار شريف په شاوخوا کي مقاومتونه وسول خو ډير ژر شنډ سول او د شوروی سرو عسکرو، چي افغاني جامې يې په ځان کي وې، ډير ژر د مزار شريف د ښار کنټرول واخيست. د حملې له پيل څخه د مزار شريف تر نويل کيدلو پوري د افغانانو د تلفاتو شمير دوو زرو تنو رسيږي. خاطرات اقابکف ص ۲۰۵-۲۰۴

محی الدين انيس هم وايی چي وروستنی مقاومت د سقاو د زوی د ريس تنظيمه له خوا وسو چي له ايبک او تاشقرغان څخه يې دوه زره تنه جمع کړي او د مزار شريف پرښاريې يرغل وکړ. خو له يوې لنډې مقابلې وروسته، سقاويانو ماته وخوړه . بحران و نجات ص ۱۹۷ خو د حيرانتيا خبره دا ده چي محی الدين انيس د سقاويانو د حکومت دا تبليغ نه مني چي وايی د روسانو قواوو د افغانستان پرخاوره باندي حمله کړې ده او وايی هغه ځوک چي را روان وو، روس نه بلکه غلام نبي خان وو. مګر په حقيقت کي د سقاويانو تنظيميه هيات د وطن پر خاوره باندي د روسانو د حملې د آوازې په ګډولو سره يو لوی چال وواهه. ځکه چي که يې ويلي وای چي غلام نبي خان حمله کړې ده نو خلک به داسي فکر وکړي چي ورور وژنه کيږي او را غونډ به نه سي .هغه کتاب ص ۱۹۶

آقابکف وايی د سقاو د زوی مجاهدين اکثر هغه بخارايی او ترکمن مهاجرين وه چي د مزار شريف په ختيځ کي را غونډ سوي وه او د غلام نبي خان د قواوو د پرمختګ مخه يې نيوله. غلام نبي خان هم د مزار شريف او د ښار د شاوخوا خلک را غوند کړل او د سرو عسکرو سره يو ځای يې د تاشقرغان پر لور حرکت پيل کړ. د تاشقرغان سره نيژدې د دواړو قواوو ترمنځ ډير سخت جنګ وسو. د سقاو قواوو له شپږ ساعته جګړې څخه وروسته ماته وکړه او تقريبا درې زره تنه يې ووژل سول. د غلام نبي خان او روسانو قواوو په ډيره اسانی د تاشقرغان ښار ونيوی او د خان اباد پر لور يې پرمختګ پيل کړ .خاطرات آقابکف ص ۲۰۵

محی الدين انيس وايی کله چي د مزار په باره کي د سقاو زوی ته خبر ورسيدی نو هغه د کابل د شاوخوا او کوهدامن څخه،په وچ زور، د سيدحسين په مشری، يوه قوه چي شمير يې څلورو زرو ته رسيدی د غلام نبي خان سره د جګړې لپاره وليږله. د ايبک په شاوخوا کي د دواړو قواوو ترمنځ يوه سخته جګړه وسوه د سقاويانو قوې ماته وکړه او سره وپاشل سوه. سيد حسين د بدخشان خواته عقب نشيني وکړه. له بدخشان څخه يې څو نوري حملې هم وکړې خو ټولې ناکامي سوې. له خلکو سره دا هيله پيدا سوه چي ګوندي غلام نبي خان به هيواد وژغوري. خو له بده مرغه چي هغه ته غلام صديق خان تلګرام واستاوه چي امان الله خان له وطنه وتلی دی ته هم ووزه. غلام نبي خان هم يوه ورځ وروسته بيرته د روسيې خاوري ته ننووت. بحران ونجات ص ص ۱۹۷-۱۹۸

اقابکف وايی، په داسي حال کي چي جنګ روان وو، مسکو ته خبر ورسيدی چي امير امان الله خان يو ناڅاپه د سقاو له زوی سره له مبارزې څخه لاس اخيستی دی او له کندهار څخه هند ته تښتيدلی دی. په دې صورت کي زموږ د ليږل سوي قوې کار هم نيګړی پاته سو او غلام نبي خان ته هم له عقب نشينی پرته بله لاره پاته نه سوه. د سره پوځ ټولو عسکرو، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماسکو په امر، له جنګه لاس واخیست او درې ورځې وروسته ټول د شوروي په خاوره کې په خپلو قطعو کې ځای پر ځای سول .خو اقا بکف د شوروي د قواوو د عقب نشینی بل دلیل دا بولي چې په افغانستان کې په سفارتخانو کې او د اروپا په مطبوعاتو کې، په افغانستان کې د شوروي د قواوو د مداخلې خبره ډېره توده وه او ګې پي او ته په دې باب اطلاعات رسیدلي وه چي ټوله نړی د شوروي په مداخلې خبره سوې ده .ټولو خارجي هیوادونو، له هغې جملې څخه ایران او ترکیې، چي د شوروي اتحاد دوستان وه، د شوروي له مداخلې سره مخالفت ښودلی او په حقیقت کې دا خبره ډېره عجیبه ښکاریده چي یو کمونیستي هیواد، سلطنت ته، د یوه پاچا د بیرته رسولو لپاره فعالیت وکړي .خاطرات اقابکف ص ص ۲۰۵-۲۰۶

آقابکف وروسته لیکي چي په ماسکو کې د افغانستان مختار وزیر غلام نبي خان زموږ څخه وروسته وغوښتل چي د افغانستان په جګړه کې د نادرخان طرفداري وکړو .خارجه وزارت له هغه سره ژمنه وکړه چي که نادرخان د افغانستان په جنوب کې د انګلیسانو پر ضد سلوک اختیار کړي نو له هغه سره به معنوي مرسته وکړي .هغه کتاب ص ۲۰۷

نتیجه

د افغانستان په بیلو بیلو سیمو کې د سپه سالار محمد نادر خان جنګونه او د سقاویانو څخه د کابل د تخت نیول زموږ د مضمون موضوع نه ده. نادرخان د ۱۹۲۹ کال د اکتوبر پر پنځه لسمه پاچا سو. د نوامبر پر لومړۍ نیټه یې د سقاو زوی، د هغه ورور او د هغه یوولس تنه مهم ملګري او مشران اعدام کړل. اعلیحضرت محمد نادرشاه د اعلیحضرت امان الله خان اکثر اصلاحات تعقیب کړل او د قدرت په څلور کلنه دوره کې یې داسي پرمختګونه راوستل چي چایې انتظار نه سو کولای. د هغه د قدرت زمانه او پرمختګونه زموږ د مضمون موضوع نه ده. نادرخان د عسکرۍ په وخت کې یو لایق سپه سالار او د پاچهی په وخت کې یو هوښیار سیاستمدار وو. خو که یې د خپل استعداد او لیاقت څخه د امان الله خان سره د مخالفت کولو څخه نه بلکه د روغي کولو لپاره کار اخیستی وای ښایی د افغانستان تاریخ بل رنګ درلودلای وای. لیون پولادا په دې باره کې ډیر ښه قضاوت کوي او وایي چي که دا دواړه مشران سره یو لاس وای نو ښایی چي امان الله خان خپل تخت ژغورلی وای او نادرخان د هغه قاتل له مرمیو څخه بچ سوی وای چي د ده څلورکلني پاچهی ته یې خاتمه ورکړه .پولادا ص ص ۲۰۵-۲۰۴

داسي ښکاري چي نادرخان د دوستۍ تر پاللو د دښمنۍ په پاللو کې ټینګ وو .نادرخان ټول هغه کسان چي د اعلیحضرت امان الله خان په دوره کې یې اختلاف ورسره درلود او د افغانستان په خاوره کې په لاس ورغلل یو په یو یا اعدام او یا د بندیخانې شومه کړل او چي څه پاته وه نو د هغه دیکتاتور ورور سردار محمدهاشم خان یا مړه، یا تبعید، یا تیښتي ته مجبور او یا په زندانونو کې وراسته کړل.

اعلیحضرت امان الله خان له خپل ملت سره د یوه مهربان پلار او یوه خواږه ورور په څیر مینه درلوده. له هیواد سره د هغه عشق یوازي د شعر په ژبه افاده کیدلای سي. هغه په هیواد کې ټول اوسیدونکي خلک افغان بلل. د افغانستان خلکو د څه باندي یوې پیړۍ استبداد، داخلي جنګونو او انارشیو څخه وروسته هغه ته ضرورت درلود. که هغه په قدرت کې پاته سوی وای افغانستان ښایی د وروستیو څه باندي دریو لسیزو ناخوالي لیدلي نه وای.

په افغانستان کې، د امان الله خان په مقابل کې ټولي ستونزي د هغه د اصلاحاتو سره د ملایانو، حضرتانو، پیرانو او د زړو فکرونو د څښتنو سردارانو د اختلاف له امله را پیدا سوې. هغه ته په کار وه چي د خپلو اصلاحاتو څخه یې دفاع کړې وای. دفاع په دفاعي توان کیدلای سوای او هغه توان ته ده لازمه توجه ونه کړه. ویل کیږي چي هغه باید خپل پوځ تقویه کړی او بیا یې د اصلاحاتو پروګرام وړاندي کړی وای. دا خبره ډېره پرځای ده ، مګر کله چي موږ ګورو چي د سقاو د لښکرو مخه د حربي ښونځي اته لس تنه تر سر تیر شاګردان را ګرځولای او، د لنډ وخت لپاره، د ارګ او کابل د سقوط مخه نیولای سي نو ویلای سو چي یوازي پوځي کمزوری د امان الله خان ملا نه ده ماته کړې بلکه د افغانستان د خلکو او خاوري له دښمنانو سره د ارادې کمزوري او د نیژدې ملګرو نامردي د هغه د سلطنت ډیر مهم عامل سو. امان الله خان په تبعید کې د خپلو ویناوو په ترڅ کې دې خبري ته څو ځله اشاره کړې ده چي هغه پوځي شکستونو نه بلکه د نیژدې مامورینو او مقاماتو نامردیو او خیانتونو د تخت پریښودلو ته مجبور کړ. پولادا ص ۲۰۶

د اعلیحصرت امان الله خان د سقوط او له هیواد څخه د وتلو علتونه به ډیرزیات وي. خو څرنګه چي نه له بیکارۍ څخه د خلکو شکایتونو، نه د لوږي د لاسه د خلکو ښورښونو، نه د رشوت خورو او فاسدو مامورینو د لاسه د خلکو بغاوتونو او نه د ملایانو او پیرانو تبلیغاتو هغه ته ماته ورکړې، بلکه د جنګ په میدانونو کې یې، چي ښایی د ټولو پورتنیو علتونو په نتیجه کې پیل سوي وي، ماته خوړلې ده نو ځکه موږ وایو چي پوځي کمزوري د هغه د ماتیدلو اصلي علت سو. که له هري حادثې سره د مقابلې لپاره جلا جلا قوتونه موجود وای ښایی خبره دونه ژر خرابه سوې نه وای. سر پرسی سایکس وایی د تاریخ په محکمه کې هغه ځکه محکوم دی چي پر افغانستان باندي د سقاو د زوی مصیبت ده نازل کړ .خو په دفاع کې یې ښایی دا وویل سي چي د هغه ډیر زیات اصلاحات چي ده خپل تخت ورباندي بایلود لازم او ګټور وه او په اینده کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

به کرار کرار عملي سي .سايکس ص ٣١٧
ځيني مورخين په دي عقيده دي چي امان الله خان بايد لومړی خپله ټولنه ښه په غور کتلي او پيژندلي وای. او وروسته يي د خپلو ژورو او هر اړخيزو اصلاحاتو عملي کولو ته ملا تړلي وای. هغه بايد دا معلومه کړي وای چي په هغه قبايلي سستم کي چي د ده نيکه امير عبدالرحمن خان، د مرکزي حکومت د ټينگولو په منظور، گوزار ورکړی وو ځوموره زور پاته دی. اعليحضرت امان الله خان بايد د اصلاحاتو او د پوځ د غښتلي کولو او د هغه په زور د قبايلو د احتمالي مقاومت د ماتولو کارونه په يوه ځل او يو ځای نه وای پيل کړي. دواړه کاره کول هغه ته ممکن نه وه. د هغه نيژدي پوځي سلاکار سپه سالار محمد نادر خان هغه ته تر هر څه مخکي د پوځ د غښتلي کولو او ښه روزلو مشوره ورکړی وه .پولادا ص ص ٢٧٣ ــ ٢٧٤ دغه راز افغانستان په وچه کي راگير نيستمن هيواد دی .امان الله خان په داسي شرايطو کي ښو گاونډيانو ته اړتيا درلوده چي د تنگسي په وخت کي د هغه له دښمنانو سره مرسته ونه کړي او که له ده سره خواخوږي نه کوي نو لږ ترلږه بيطرفه خو پاته سي. امان الله خان له يوې خوا د برتانوي هند پر ضد، چي د خپل وخت تر ټولو لوی استعماري طاقت وو، تبلغيات کول او په وچ زور به يې د هغو دښمني را پاروله . اعليحضرت امان الله خان په ازادو قبايلو کي پيسي ويشلي او له برتانيي سره دا انديښنه وه چي دا پيسي له شوروي اتحاد څخه راځي. پولادا ص ص ٢۴٧-٢۴٦ برتانوي هند به هم په خپل وار دننه په دربارکي د ناراضی عناصرو سره تماسونه ټينگول او چي څه وخت وروسته د امان الله پر ضد په ټول هيواد کي د بغاوت اورونه بل سول نو د هغه مخالفو ملايانو او پيرانو ته يې د برتانوي هند په خاوره کي د ازادو تبليغاتو او پروپاگنډونو او په قبايلو کي د ورانکاريو د کولو زمينه برابره کړه.
کله چي امان الله خان د کندهار څخه د کابل د بيرته نيولو دپاره پوځي عمليات پيل کړل او ځان يې تر غزني پوري ورساوه. هلته يې د غلجيو له قبايلي خلکو څخه گيله وکړه چي ولي د ده د حکومت پر ضد جنگيږی. هغوی ورته وويل چي ستا دښمنان دوه تنه دی . يو د سقاو زوی او بل پيرصاحب. شيرآغا د غلجي قبايلو پير صاحب وو چي لکه بد شگون په ډيره چټکی د هند له لوري د غزني پر لور روان وو او په لار کي يې خپل غلجي مريدان پر امان الله خان باندي حملو ته تشويقول . شيراغا او د هغه سره ملگرو ملايانو تبليغ کاوه چي د کابل تخت د سقاو د زوی په لاس کي دی. نو په دې صورت کی امان الله ياغي دی. سټيوارټ ص ص ۵۵٦-۵۵٧

اعليحضرت امان الله خان ، پر دي برسيره، له خپل شمالي گاونډي شوروي اتحاد سره هم ښي اړيکي نه درلودلي او حتی د پاچهی په لومړيو کلونو کي يې ډير سخت مخالفتونه ورسره پيدا سول. امان الله خان ښايی غوښتل چي په سيمه کي د ټولو او يا ډيرو اسلامی قومونو او هيوادونو مشري وکړي. د هند د خلافت گوند د وخته لا فيصله کړې وه چي، د عثماني امپراطوری د سقوط څخه وروسته به، د خلافت چپنه ده ته ور اغوندي. ځوان اعليحضرت به دغه راز فيصلو حتما مغرور کړی او د اسلامي نړۍ، يا لږترلږه د گاونډيو اسلامی هيوادونو، د مشرۍ آرزو به يې ورپيدا کړې وي.
اعليحضرت امان الله خان، لکه څرنگه چي يې په ازادو قبايلو کي د انگريزانو پر ضد تبليغات کول، د شوروي اتحاد په اسيايی هيوادونو کي يې هم د باسماچيانو(د شوروي رژيم مخالفو وسله والو جنگياليو) ته مرستي ور پيل کړې. حتی د جنگ وزير نادر خان يې، د فرغاني له ياغيانو سره د نيژدي تماس ټينگولو لپاره قطغن ته واستاوه. خپل نور عالي رتبه مقامات يې، د همدغه مطلب لپاره، مزار شريف او هرات ته وليږل. ادمک ص ص ٧٠-٧١
امان الله خان په مرکزي اسيا کي د خپل نفوذ د زياتولو لپاره له بخارا سره ډيلوماتيک اړيکي ټينگ کړل. په ترکستان کي يې د شوروي د مخالفينو د مقاومت له مشرانو سره تماسونه ټينگ کړل او وسلي او جنگيالي يې ورليږل .گريگوريان ص ٢٣۵
شوروي اتحاد د افغانستان د دغه راز مداخلو او غير دوستانه سلوک له امله په ماسکو کي د افغانستان سفير غلام نبي خان چرخي ته خپل احتجاج واستاوه او افغانستان ته يې اخطار ورکړی چي بايد له دغه راز اعمالو څخه يا لاس واخلي او يا به يې دغه راز مداخلي ښه عواقب ونه لري .ادمک ص ٧١
که څه هم چي افغانستان شوروي اتحاد ته اطمينان ورکړ چي د هغه هيواد په داخلي چارو کي به مداخله نه کوي او په عمل کي يې هم د شوروي اتحاد باور تر لاسه کړ او اړيکي بيرته دوستانه سوې خو داسي ښکاري چي افغانستان يو ځل بيا د آمو په سيند کي د ينگي قلا په ټاپو کي هغو تقريبا زرو تنو اوزکو ته ځای ورکړی وو چي د شوروي اتحاد څخه تښتيدلي او هغه ټاپو ته ورغلي وه. اوزبکو ياغيانو له هغه ځايه څخه د شوروي حکومت پر ضد پوځي عمليات کول او شوروي قواوو هغه ټاپو د کال ١٩٢۵د ډسامبر په مياشت کی اشغال کړ. د افغانستان حکومت پر خپله خاوره باندي دا تيری ونه زغامه او اعلان يې وکړ چي د هغه هيواد پر پاکه خاوره باندي شوروي قواوو تيری کړی دی. امان الله خان د شمال لوري ته د پوځي قواوو د ليږلو امر وکړ. خو شوروي قواوو په هغه ټاپو کي د ياغيانو قواوي دړي وړي کړې او نور يې دا کوچني ټاپو په دې نه ارزاوه چي د دواړو هيوادونو ترمنځ اړيکي ورباندي خړ پړ سي او په لوی لاس ځانته يو بين المللی ډيپلوماتيک جنجال پيدا کړي. شوروی قواوي د ١٩٢٦ کال د فبروري په مياشت کي بيرته پر شا سوې او د دواړو

(c) ketabton.com: The Digital Library

هیوادونو ترمنځ د دوستی د موافقې په نتیجه کي هغه ټاپو د افغانستان خاوره وګڼله سوه. که څه هم چي دا جنجالونه به پر خپل وخت فیصله سوي وي خو بیا هم د د ګاونډیو هیوادونو په تاریخ کي یو فصل دی او لږ ترلږه په یوه ټاکلي وخت کی به یې د ګاونډیانو ترمنځ زړه بداوی او په اینده کي بدبیني پیدا کړې وي.

اعلیحضرت امان الله خان په ډیره ځوانۍ کي قدرت ته ورسیدی. هغه نه تجربه او نه مطالعه درلوده. به یوه وروسته پاته ټولنه کي زیږیدلی او لوی سوی وو. د بهرنۍ نړۍ او د هغې د پرمختګونو په باره کي یې یوازي کیسې اوریدلي وي. پر خپلي خاوري او خلکو مین وو او له ترقۍ او پرمختګ سره یې لیونۍ مینه درلوده. هغه په هره برخه کي پرمختګ غوښتۍ خو د پرمختګ په لارو چارو نه پوهیدی. هغه ته په هیواد کي د اصلاحاتو د ښمنان ور معلوم وه، او یا ښایی د خوست د پاڅون څخه وروسته ښه ورته څرګند سوي وي، خو د اصلاحاتو د دښمنانو سره د مبارزې، د هغوی د کرارولو او یا له منځه وړلو چل نه ورتلی .امان الله خان د قبایلو سره د ګوزارې کولو او د هغوی د مقاومت د روحیې د ماتولو څخه نیولې په اقتصادي، اجتماعي او فرهنګي ساحو کي د اصلاحاتو راوستلو او پوځ د روزلو پوري په هره ساحه کي ښو مشورو او ښو سلاکارانو ته ضرورت درلود. خو هغه یو پاچا وو. د هغه فیصله چا نه سوه ماتولای او خبره یې آخري خبره وه. د پاچاهانو، معمولا، هغه مشورې خوښي وي چي د دوی پرزړه جوړې وي. هوښیار او صادق خلک خپلو مشرانو او پاچاهانو ته غلطي مشورې نه سي ورکولای او کله چي د پاچا له بیځایه نقشو سره مخالفت وکړي او یا سم سر ورسره ونه ښوروي نو خپل مقامات له لاسه ورکوي او له نظره لویږی. د هغوی ځای معمولا هغه غوړه مالان، نالایق او ابن الوقت کسان نیسی چي د پاچا د خوښي سره سم مشورې ورکوي. له دغه ځایه څخه د پاچاهانو تباهي پیل کیږي.

اعلیحضرت امان الله خان ته خپلو نیژدې هوښیارو سلاکارانو او مشروطه غوښتونکو مشوره ورکړې وه چي په یوه مشروطه نظام کي د صدراعظم او پارلمان درلودل حتمي دي. ځکه نو هغه د ارو پا له سفر څخه د راستنیدلو نه وروسته د اکتوبر پر پنځمه نیټه په خپله څلورمه وینا کي وویل چي ما د صدارت د مقام لپاره شیراحمد خان خوښ کړی وو او هغه ته مي د کابینې د جوړولو هدایت ورکړی وو.خو څرنګه چي مهم کسان ل هغه سره همکاری کولو ته حاضر نه دي نو ما فیصله وکړه چي تر څو پوري نوی پارلمان را غونډیږي نو د صدارت چاري به پخپله پ مخ بیایم. ځکه چي یوازي زه کولای سم چي د انقلابي اصلاحاتو کارونه پر مخ بوزم. زه یو انقلابي پاچا یم او غواړم چي د ټولني د ژوند په هره مرحله کي یو انقلاب راولم. هر هغه مامور چي نه غواړي زما سره د زړه له کومي همکاري وکړي باید استعفی وکړي. د کابل د ګمرک ریس عبدالرحمن خان لودین پورته سو او خپله استعفی یې وړاندي کړه .ادمک ص ۱۳۷ په دې توګه په یوه او بل ډول او په یوه او بله مرحله کي د امان الله خان د کار او صادق ملګري ورڅخه بیل سول او میدان هغو کسانو ته پاته سو چي هیواد یې بالاخره د اغتشاش لمني ته وغورځاوه.

اعلیحضرت امان الله خان ته له خپل پلار څخه په خزانه کي ۱۵۰ میلیونه روپۍ پاته سوې. دا دونه پیسې وې چي که، د منظمو کلنیو عایداتو سره یو ځای، سمي لګول سوي وای نو تقریبا د هرڅه لپاره یې بس وې. خو امان الله خان هغه پیسې د ښایستو قصرونو په ابادولو، چي د هغوی د جوړولو لپاره مهندسان یې زیاتره له بهر څخه راغوښتل، په ډیرو زیاتو هیوادونو کي د سفارتخانو په پرانیستلو، چي ډیر زیات لګښتونه یې غوښتل او زیاترو سفارتخانو ته اصلا ضرورت هم نه وو، د الوتکو په رانیولو، بهر ته د محصلینو په لیږلو او ماشینونو په رانیولو او له بهر څخه د انجنیرانو او ډاکټرانو په استخدامولو ولګولې. افغانستان دې ټولو شیانو ته ضرورت درلود. امان الله خان دغه ضرورت احساس کړی وو، خو په داسي هیواد کي چي هر څه ته ضرورت لري نو د هر ضرورت د لیري کولو لپاره جلا او پروخت ګام پورته کول په کار دی. محمد نادرخان وایی د کابل په لارو کوڅو کي هره ورځ په لس هاوو خارجي ډاکټران او انجنیران دې خوا ها خوا ګرځیدل او هیڅ کار یې نه درلود. د انجنیرانو لپاره نه پروګرام وو، نه پلانونه وه چي دوی کار وربانديِ وکړي او نه سامان وو چي دوی د کار کولو په وخت کي هغه استعمال کړي. په ښوونه او روزنه بې خرته پیسې لګیدلې او پیسې لکه اوبه داسي رواني وې. ضمنا پوځ او د پوځ لګښتونه به خطرناکه ډول کم سول او دولت نه سو کولای چي په ولایاتو کي د ناکراریو د مخنیوي لپاره کار ورڅخه واخلي .ادمک ص ۸۷

د ډیلي میل خبریال رانلډ وایلډ چي د اعلیحضرت امان الله خان د پاچهی په وروستیو شپو ورځو کي کابل ته تللی وو وایی چي یوه بهرني سړي سلام رته وکړ ویل یې زه سیګنور پیري یم. په انګلیسي ژبه خبري کوم. زه دلته د بی سیم انجنیر یم او د افغانستان د حکومت لپاره کار کوم. خو دلته بی سیم نسته .وایلډ ص ۱۴۸

د امان الله خان ورور کبیر، چي د روغتیا وزیروو، د ملکي روغتون جرمني آمر ته وویل چي په روغتون کي باید د ایکس رې ماشین ودرول سي. هغه ورته وویل چي د ایکس رې ماشین دونه زیاته بیه نه لري و خو د هغه چلول ډیري زیاتي پیسې غواړي او هغه پیسې په نورو ځایونو کي باید ولګولي سي. کبیر ورته وویل چي د ماشین د چلولو لګښت نسته. ځکه چي له هغه څخه کار نه اخیستل کیږي. خو مور باید دا وویلای سو چي په کابل کي د ایکس رې ماشین لرو. د امان الله خان ایراني سکرټر هغه ماشین د کبیر تر پیشنهاد کړي قیمت لس چنده ارزانه واخیست. کبیر بې آبه سو او استعفی یې وکړه .سټیوارټ ص ۳۰۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

امان الله خان، د ده په اصطلاح یوه انقلابي پاچا په حیث، د خپلو اصلاحاتو پر داسي اړخونو د لیونتوب تر سرحده ټینګار وکړ چي د افغانستان د وروسته پاته ټولني لپاره يې منل تقریبا غیر ممکن وه. هغه د چادرۍ سره د تعصب ترسرحده مخالفت وکړ او یوه ورځ يې په کابل کي په عمومي باغ کي یوه ښځه په چادري کي ولیده. په زوره يې ورباندي چیغه کړه چي د دې چادرۍ سره دلته څه کوې. پخپله ورغی د ښځي څخه يې چادري لیري کړه او اور يې ورته واچاوه .ښځه مجبوره سوه چي لوڅ مخ خپل کورته ولاړه سي. بله ورځ يې یو بل سړی ولیدی چي بګړۍ يې تړلې وه او اوږدې ماتې يې پرې ایښي وې. هغه يې پخپله ونیوی. د سلماني دوکان ته يې بوت. ماتې يې ور وخریلې او رخصت يې کړ .ستیوارټ ص ۳۷۸

که دا کیسې، چي په ځینو غربي کتابونو کی يې رپوټ ورکړه سوی دی، ومنو نو ویلای سو چي امان الله خان د خپلو اصلاحاتو په عملي کولو کي د انقلابیګرۍ څخه نه بلکه د لیونتوب څخه کار اخیستی دی.

د کندهار ملایانو یوازي له دې کبله د امان الله خان د کفر فتوا صادره کړه چي د خپلي ښځي مخ يې لوڅ کړی وو. دا فتوا به حتما د مامورینو او وروسته د ده د سلاکارانو تر غوږونو رسیدلې وي. که ده خواخوږي سلاکاران درلودلای نو حتما به يې د کندهار د خلکو دغه سخت عکس العمل ته متوجه کړی وای او ښایی چي په نتیجه کي هغه د خپل جدیت څخه لاس اخیستی او یو څه نرم سوی وای. خو له بده مرغه چي نامردو او غوړه مالو ملګرو امان الله خان ته په هیڅ برخه کي داسي خبره نه کوله چي ښایی ده به يې اوریدل نه غوښتل.

مأخذونه

۱ :محی الدین انیس :بحران ونجات طبع دوم ۱۳۷۸ مرکز نشراتي میوند

۲ :عبدالحی حبیبي : جنبش مشروطیت در افغانستان چاپ ۱۹۸۵

۳ :میرمحمد صدیق فرهنګ :افغانستان در پنج قرن اخیر جلد دوم چاپ ۱۹۸۸

۴ :عبدالحق مجددي : افغانستان از امیر کبیر تا رهبر کبیر(حقیقت التواریخ)چاپ اول ۱۹۹۹

۵ :خاطرات آقا بکف ترجمه دکتر حسین ابوترابیان :چاپ اول تهران ۱۹۷۸

۶ :محمد ابراهیم عطایی :د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه دریم چاپ ۲۰۰۴ میوند خپرندویه ټولنه

۷ :میر غلام محمد غبار : افغانستان در مسیر تاریخ چاپ اول ۱۹۶۷ کابل

۸ :اعلیحضرت امان الله خان: حاکمیت قانون در افغانستان.

د هغو یاد داشتونو مجموعه ده چي اعلیحضرت امان الله خان کندهار ته، په کال ۱۹۲۵ کي، د خپل سفر په ترڅ کي او له سفر څخه وروسته ترتیب او چاپ کړي دي.

۹ :برهان الدین کشککي :نادر افغان: چاپ مطبعه سنګي ریاست عمومي مطابع کابل، ۱۳۱۰ هجري شمسي

۱۰ :مارشال شاه ولي خان فاتح کابل: یاداشت های من .چاپ پنجم

11 :Vartan Gregorian : The Emergence of Modern Afghanistan 1969 Stanford University Press.

9: Rhea Tally Stewart : Fire in Afghanistan1973

12: Ronald Wild: Amanullah Ex- King of Afghanistan Third Edition 1983

13: Ludwig W. Adamec: Afghanistan’s Foreign Affairs to the Mid-Twentieth Century 1974 University of Arizona Press

12: Louis Dupree: Afghanistan 1980 Edition

14: W.K Fraser-Tytler: Afghanistan A study of Political Developments in Central and Southern Asia 1967

15:Leon B. Poullada: Reform and Rebellion in Afghanistan 1973 Cornell University

16 😛ercy Sykes: A History of Afghanistan 1940

17 :Mohammad Ali: Progressive Afghanistan 1933 Kabul

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library